

ՄԱՍԵԱՅ ԱՂԱԿՆԻ

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻԻ ԺԱ. — ՆՈՅԵՄԲԵՐ — 1860.

ԹԷՆՏՆԱՆ

ԻՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ.

ՅՈՒՅԱԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՅ ԱՄՍԱԳՐՈՅՍ ԻՍԿՂԲԱՆ ՆՈՅՆՄԲԵՐԻ.

ԱԳՈՒԻՍ.

Վիանայ Մելքոն. (1)
Լայնանց Պոռոս.
Վան Գասպար.
Ֆանց Վասիլ.
Սգարեանց Շանազար.
Նանց Մատթոս.
Կրտսեան Անտիոս.
Կրտսեան Քրիստափոր.

ԱԳՔԻՐՄԱՆ.

Վաճառքան Մելքոն.
Օրինակ.
Վաճառքան Մերոն.
Տնան Մանուկ.

ԱՃՏԷՐԻԱՆ.

Արեանց Գրիգոր.
Վանց Սարգիս.
Խզանց Աղեքսանդր.
Նախանց Գրիգոր.
Վանց Սարգիս.
Վիանայ Գրիգոր.
Վիանայ Բաղդասար.
Վանանց Գարրիկ.
Վիանայ Սկրտիչ.
Վանանց Ստեփանոս.
Վրեկեանց Միքայել.
Վրեկեանց Յովհաննէս.
Վիանայ Սկրտոմ.
Վանայ Խաչատուր.
Վրախեանց Մատթոս.
Վիանայ Վասիլ.
Վրեկեանց Ալեքսան.
Վոլկեանց Յակոբ.

ԱԼԵՑԻԱ.

Վարդան Յարութիւն.
Վանանց Յովհաննէս Բ.
Վաճառքան Գրիգոր.
Վրեան Գրիգոր Բ.
Վրեանց Յովհաննէս.
Վորակ. Ռուսոմար. Հայոց.
Վուստանց Մարտիրոս Բ.
Վախեանց Կարապետ.
Վանանց Յակոբ.
Վրեկեանց Յովհաննէս.
Վիանայ Սարգիս.
Վիանայ Յովհաննէս.
Վանանց Յակոբ Առաջ Բ.
Վանանց Մանուկ Վար-
սն.

ԱՄԱՍԻԱ.

Վղեան Նիկողայոս.
Վոլկեան Յովհան.

ԱՍԼԱՆՊԷԿ.

Արապետան Մկրտիչ.

ԱՍՊԱՆԱՆ.

Վաս Սրբազան Արքեպիսկո-
սոս, Առաջնորդ Հայոց Պարս-
ստանի եւ Հնդկաստանի.

ՁԱԿ (ՆԿԻՍԱՐԵՐՈՒՄՈՅԻՍ).

Վրեանց Անտիոս.
Վրեկեանց Անտիոս Սի-
ռոնեան.
Վղեանց Միքայել Արսենեան
Վղեանց Սովսէս - Բէգ Տեր-
կորեան.
Վասկան Դպրոց Նիխարե-
ւազոյտ.
Վրեանց Լազար.
Վասիլեանեանց Սուրբան-

ի.

Մելիք-Քաչաքարեանց Յովհան-
նէս.
Տեր-Ներսեսեանց Ներսէս.

ԳՐԻՒՈՐՈՒՊՈՒՍ.

Մերձանեան Կարապետ Բ.
Մոմձեան Ստեփան.
Շահինեան Գալիք Բ.
Սամուէլեան Խաչատուր Բ.
Քեօսեան Մկրտիչ.

ԵԱՇ.

Գալստեան Յովհաննէս.
Գարագաշեան Խաչրես Բամի-
նար.
Դրանխոյեանց Եայի Սփազար.
Դրանխոյեանց Ստեփան.
Սարգսեան Մելքիսեդ.
Փոփովիչ Գրիգոր Մեանկիբեր.

ԵՅՄԲ.

Շուպարունեանց Յարութիւն.

ԵՆԵՒԱՆ.

Արամիլիքեանց Սահակ Խլիան.
Աղամարեանց Աղամար.
Աղամարեանց Ղազարեան.
Անդրեասեանց (Ինք-Պայազիտ).
Բարիեանց Յարութիւն.
Բասամեանց Միքիան.
Դեղամեան Արսէն Սուղան.
Եղիազարեան Գալիք.
Քաղիանոսեանց Սողոմոն.
Դահմարեանց Ասկան.
Դազարեանց Վեռնոց.
Մարտիկեանց Յովհաննէս.
Մարտիկեանց Յովսէփ.
Մելիք-Մուրատեանց Գեորգ.
Յովսէփեանց Անտիոս.
Շահխարունեանց Յոան Սուլ-
դան.

Ղալայեանց Յովհաննէս.
Սմբատեանց Սերովոյ.
Ստեփանոս Սրբազան Արքեպի-
սկոսոս եւ Յաջորդ.
Տեր-Ղաքարեանց Ղաքարիս.
Տիգրանեանց Մկրտիչ.
Քալայեանց Յակոբ.

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ.

Քանգարան Վերձանուրեան.

ԵՒՍԱՏՐԻՍ (ԿԷՉՁԷՂԷՎ).

Խանձեան Յովհաննէս.
Մուրատեան Միքայել.
Պուռնազեան Ռափայել.
Սեֆերեան Յակոբ.

ՉԷՅՎԱ.

Ալվարեանց Մելիք - Յովհան-
նէս - Բեկ.
Քարխան Մուրադեանց Եւստա-
քոս.

Ամիրխանեանց.

ՉՄԻՌՆԻՍ.

Ազգային Ղազարաբձօք (5 օրի-
նակք).
Եռուստեան Յովսէփ շէլիկի.
Կոստանդեան Գալուստ.
Պալազարեան Դուկաս.
Պարտիզպանեան Գրիգոր.

Ս. ԷՉՄԻՍԻՆԻ.
Աղափիրեան Գրիգոր Վ.
Քաղիանոսեան Սուքիաս.

ԷՕՏԷՄԻՇ.

Լուսաւորեան Ազգային Դպրոց.

ՔԱՅՂԱՆ.

ժողովարան Վաճառականց.

ՔԷՄՐՈՒՔ.

Ասպատուրեանց Սարգիս.

ՔԷՆՎՈՍԻԱ.

Արամեանեան Բարսեղ.
Ալեանազեան Աղեքսանդր.
Ալեանազեան Յովհաննէս.
Ալեանազեան Պետրոս.
Ալեանազեան Սարգիս.
Ալրուճեան Մանուկ.
Ալրուճեան Յովսէփ.
Ալրուճեան Կարապետ.
Ալրուճեան Համբարձում.
Ալրուճեան Գրիգոր.
Ալրուճեան Յովհաննէս.
Ալվազեան Գրիգոր.
Քորոսեան Յովհաննէս.
Քոփձեան Նահապետ.
Խիլիճեան Համբարձում.
Քալիպեան Ռուսոմար. Հայոց.
Քարամզայեան Հ. Յովսէփ.
Մագերով Աղեքսանդր.
Մակազեան Գրիգոր.
Մոմձեան Մերկիան.
Չեմպրձեան Վարդերես.
Պազարեան Խաչատուր.
Պալապանեան Յովհաննէս.
Պալեան Սարգիս.
Պալիեան Յարութիւն.
Պուլղուրեան Յարութիւն.
Պուլղուրեան Մկրտիչ.
Սերգիսեան Աղեքսանդր.
Սուպաշեան Մերկեան.
Սուպաշեան Յովսէփ.
Տեր-Արքայանեան Յովհաննէս.
Տեր-Գալեան Մարտիրոս Բ.

ԻԱՐԱՍՈՒԻ.

Գարագաշեան Խաչատուր.
Հիմպիլիքեան Գրիգոր.
Էմիրձեան Պետրոս Բ.
Քոմանեան Աղեքսանդր.
Քոմանեան Անտիոս.
Ճուպարեան Հ. Սիմոն.
Մագրմեան Պոռոս.
Մեանիլեան Միհաս.
Միրզայեան Գալուստ.
Միրզայեան Մելքոն.
Մուրատեան Յարութիւն.
Շահիպեան Մկրտիչ.
Շահիպեան Գալիք Բ.
Չարրիձեան Յակոբձեան.
Պարունեան Խաչուկ.
Պարունեան Յովսէփ.
Պեկեբեան Գրիգոր.
Սեյիլեան Կարապետ.
Սեյիլեան Յովսէփ.
Տաւուտեան Գալիք.
Տեփլեբեան Քորոս.
Տիւկիձեան Եայի.
Քելիեան Խաչուկ.
Քելեան Միքայել.
Քիպոյեան Սարգիս եւ Խաչուկ.

ԿԱՍԱՐԻՆՈՍԱՐ.

Խոճեանց Մկրտիչ.

ԿԵՐՁ.

Երեցիփոխեան Ղազարոս.
Էքմիճեան Գարրիկ.
Եւստատուրեան Ստեփան.
Լալաձեան Սարգիս.
Լեքիմեանց Սարգիս.
Մեկիլեանեան Յովհաննէս.
Յարութիւնեան Գեորգ.
Փեշեքարեան Գարրիկ.

ԿԷՈՐԿԵՒՄՔ.

Խոճայեանց Պաղտասար.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ.

Ազարեան Կարապետ.
Ալեանազեան Խաչիկ.
Ալրուճ Տիւրքի Էֆենտի.
Ալիշանեան Սերովոյ.
Աղաքոնեան Մկրտիչ.
Աղայիլեան Բ., Դրբմցի.
Ամիրաղեանց Յովհաննէս.
Ալվազեան Յովհաննէս.
Ալեանեան Մկրտիչ.
Գեորգ Սրբազան Պատրիարք.
Գալիլեան Սարգիս.
Նկանեան Եղարթ.
Նրանեան Մանուկ.
Ելիլիպեան Սարգիս.
Ընթերցասիրաց Ընկերորդին.
Քորոսեան Գրիգոր.
Խիտապաշեան Ասապ.
Խիլեանեան Ալեքոն.
Խրիձեան Կարապետ.
Խորասանձեան Գեորգ.
Խորասանձեան Պետրոս.
Կեկեղեան Փիլիպպոս.
Համբարձումեան Յովհաննէս.
Հիսարեան Սարգիս.
Ճանազեան Մարիցա օրիորդ.
Ճեպիլիքեան Մկրտիչ.
Ճեպիլիքեան Սրբոսի տիկին.
Ճիպիձեան Միքայել.
Մարգարեան Յարութիւն (2 օր).
Միսաքեան Ճիպեան.
Մկրեան Յովհաննէս.
Մոմձեան Մկրտիչ.
Մուրատեան Յարութիւն.
Մատր Համի.
Յակոբոս Նախկին Ս. Պատրիարք.
Յովհաննէս Ս. Պատրիարք Երու-
սաղեմի.

Նորատունկեան Գրիգոր.
Նորատունկեան Յակոբ.
Նորատունկեան Սիմոնիկ.
Նորիլեան Հահի Նշան.
Շահազեան Հենոբ.
Շեպեբեանց Փիլիպպոս.
Ռուսոմարեան Մայր Եկեղեցւոյ.
Մոմձեանց Յովհաննէս.
Պաղտասար Գրափձառ. (2 օր).
Պարտիզպանեան Քազար.
Պեպազեան Սերովոյ.
Պեյլեբեան Յակոբ.
Պոշնաքեան Սարգիս.
Սահիլեան (Ս.) Ընկերորդին.
Սարիձեան Սարգիս.
Սրվաձեան Յարութիւն.
Սիանեան Գրիգոր.
Ստամբուլեան Յարութիւն.
Վարդանեան Յովսէփ Փաշա.
Փանոսեան Կարապետ.
Փափազեան Պետրոս.
Փեշարմաձեան Սահակ.
Փիշիլիքեան Մովսիկ.
Փուղիլեան Աղեքսանդր.
Քալիպեան Նշան.
Քեանձայեան Գրիգոր.
Քրիճեան Վիլեան.
Քրիճեան Մկրտիչ.
Օտեան Պոռոս.
Յրեկեան Արքայան.

ԿՈՐԻ.

Տեր-Ստեփանեան Վասիլ.

ՀԻՆ ԽՐԻՄ.

Քաղեոսեան Կարապետ Բ.
ժողովրդական Դպրոց.

) Աստղանիշ ունեցողները նորս են՝ որ զբաւած են հայերէն եւ ռուսերէն ու զաղղիարէն մասանց միանգամայն :

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Մ Ի Ա Մ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԻՎԻՃԱԿՆ ՆԱԽԻՉԵԻԱՆԻ

ԻՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ ՏԱՐԻՈՅՍ

Ռուսաստանի Հայոց երկու վիճակները Կովկասէն ասդիս կիչեան, այսինքն Նախի-Վեանի եւ Պեսարապիոյ վիճակն ու Աժաթ-ասնի վիճակը: Ասոնցմէ առաջնոյն բնակչա-ցը գրեթէ կէսը կամ կէսէն աւելին Նախի-ջեան քաղաքին ու անոր շրջակայ գեղերուն մէջն է. այնպէս որ բոլոր վիճակին բնակիչ-ները 25,000 հոգի կ'ամբուին, եւ ասոնցմէ գրեթէ 15,500 հոգին այն քաղաքին ու գեղե-րուն բնակիչներն են:

Նախիջեանի բնակիչները, ինչպէս որ յայտնի է, եօթանասուներհինգ տարի առաջ փոխադրուած են այն տեղը Խրիմէն, ուստի եւ հետերնին տարեր են Խրիմու Հայոց լեզուն, սովորութիւնները, եւ մանաւանդ բարեպաշ-տութիւնը. եւ իրենք շատուր լինելով՝ աւելի

երկար առէն ու աւելի հաստատ պահեր են այս ամենայն յատկութիւնները՝ քան թէ Խրի-մու այլ եւ այլ քաղաքներուն մէջ սակաւա-ւոր թուով մնացած Հայերը:

Լեզուի կողմանէ Նախիջեանցիք այս մաս-նաւոր յատկութիւնս ունին որ տաճկի կամ թաթարի լեզուէ նոր բառեր առնելը շատոնց դաղրած է մէջերնին. թէպէտեւ անոր տեղը ռուսի խօսքեր առնելը աւելի սովորական բան մը դարձեր է իրենց քանի մը տարիէ իվեր, բայց այս պակասութենէն ալ իրենց խօսակցութիւնը մաքրելու գովելի ջանքը ու-նին այժմ շատերը. նոյն բանը կարելի է ը-սել նաեւ սովորութիւններուն համար, որ օրէ օր աւելի եւրոպական կերպ առնելու վրայ են, բայց ծանր՝ եւ գրեթէ անզգայի փոփո-

խութեամբ: Իսկ Նախիջեւանցոց բարեպաշտութեանը յայտնի ապացոյց են իրենց հոյակապ ու պայծառաշէն եկեղեցիները, եւ անկէջ ալ աւելի՝ այն եկեղեցիներուն մէջ ժողովուրդ անպակաս եղածը ամէն ժամանակ:

Թէ որ մէկ երեւելի պակասութիւն մը կայ Նախիջեւանի մէջ, — որ այժմու ժամանակիս պահանջմունքին նայելով՝ աւելի աչքի կզարնէ, — բարեկարգ դպրոցներ չունենալն է: Գաւառական դպրոցը շատ աւելի օգուտներ կը բերէ Նախիջեւանցոց՝ թէ որ շէնքին պայծառութեանն ու քաղաքին կողմանէ տարուէ տարի եղած ծախքին համեմատ՝ բազմաթիւ լինէին մէջի աշակերտները, եւ մաւաւանդ ազգային լեզուին ուսումը աւելի բնորոշակութիւն ունենար:

Նախիջեւանի Հայոց սակաւապէտ ապրուստին նայելով, կարելի է բնէ թէ ազքատ քիչ է մէջերնին, միջակը շատ, եւ հարուստները բաւական բազմաթիւ: Իրենց բնական ազգային արթնութեամբը, գործունէութեամբն ու հաւատարմութեամբը օրէ օր առաջ կերթան վաճառականութեան մէջ, եւ Ռուսաստանի մէջ մէկ երեւելի քաղաք մը կամ տօնավաճառ մը չկայ ուր Նախիջեւանցիք չգրտնուին առուտուրով: Մոսքուա, Աժտերխան, Նիժնի-Նովկորոս, Խարքով, Փոլթաւա, Սթարոփոլ, Եքաթերինոտար, Թայրան, եւ ուրիշ շատ քաղաքներ կերթան ամէն տարի բազմութեամբ, եւ աղէկ վաստակով կ'առնան իրենց տեղը:

Բնութեան եւ բարուց կողմանէ Նախիջեւանցիք, ինչպէս նաեւ Խրիմու Հայերը, բնդհանրապէս ճանչցուած են իբրեւ բարեխառն, հանդարտաբարոյ, ուսման եւ յառաջադիմութեան բնորոշակ, բնտանետք եւ խաղաղասէր: Սակայն իրարու գլուխ խոնարհեցրելը, հասարակաց աղեկութեան մը համար՝ անձնական շահն ու պարծանքը մէկդի դնելը, կարծես թէ դեռ երկար ժամանակ անբնական կատարելութիւն մը պիտի լինի նաեւ այս կողմի մերագնեայ ժողովրդոց: Միաբանական սէրը խիստ քիչ լինելով մէջերնին, անոր հակառակ՝ նախանձը, երկպառակութիւնը, մէկմէկու չհաւնիլը գրեթէ սովորական պակասութիւն է իրենց. եւ եթէ ասոնց դժ անդադար պատերազմ չընեն ժողովրդեան մէջի խոհական եւ խօսքի տէր անձինքը, եւ մա-

ւաւանդ եկեղեցականները, կլախցուի որ շատ ազգային ու քաղաքական յառաջադիմութենէ երկար ատեն ետ մնան, եւ իրենց սրբտին եւ քաղաքին հանգստութիւնը միշտ վտանգի մէջ գտնուի:

Գեր. Առաջնորդը այս տարի ալ գնաց Նախիջեւան՝ իրեն հովուական այցելութեան պաշտօնը կատարելու: Ինչպէս ուրիշ ատեն՝ այս անգամ եւս քաղաքին Գատարանին եւ Մակիսթրաթ բնուած խորհրդարանին կողմանէ պատուաւոր անձանց մէկը, այսինքն Պապասինեան եղիազար Աղայն յուզարկուած էր բնդ առաջ Առաջնորդին մինչեւ Չայթըր հայաբնակ գեղը: Հոն եկած էին նախընթաց օրէն Նախիջեւանի Հոգեւորական կառավարութեան անդամներն ու եկեղեցականներուն գլխաւոր քահանաները, որ սովորական հանդիսիւ բնդունեցան Առաջնորդը յեկեղեցին. եւ նա սահմանեալ երգերէն ու աղօթքներէն ետեւ համառօտ ատենախօսութեամբ մը մխիթարեց հաւաքուած բարեպաշտ զիւղականները, եւ բոսխնդրոց ժողովրդեան այն իրիկուներ հոն անցընէլէն վերջը, երկրորդ առաւօտը, որ էր կիրակի, ժամը 7-ին ելաւ Չայթըրէն ու 10-ին հասաւ Նախիջեւան, ուր քաղաքէն դուրս բազմաթիւ կառքերով ու ձիերով եկած կապատին Նախիջեւանի բոլոր մեծամեծներն ու ժողովրդեան մէջէն շատ պատուաւոր անձինք:

Մայր եկեղեցւոյն դուռն որ հասան այնու բազմութեամբ, բոլոր Նախիջեւանի եկեղեցիներուն քահանաներն ու դպիրները զգեստաւորուած դիմաւորեցին Առաջնորդն ու բնդունեցան սովորական շարականներով ու երգերով: Գ. Առաջնորդը եկեղեցւոյն մէջ հաւաքուած ժողովրդեան մեծ բազմութիւնը տեսնելով՝ բեմըն ելաւ աղօթքէն վերջը, եւ ժամանակիս պիտոյիցն ու պարագաներուն յարմար ատենախօսութիւն մը բերաւ, որոյ գլխաւոր իմաստներէն մէկն էր իւր շնորհակալութիւնը յայտնել ժողովրդեան այնպիսի փառաւոր եւ սիրալիք բնդունելութեան համար որ բրին իրեն: Յետ պատարագին հրամցուցին Առաջնորդը իրեն համար պատրաստուած բնակարանը, եւ այն տեղը դարձեալ ներկայացան իրեն գլխաւոր ժողովրդականներն ու եկեղեցականները:

Նախիջեւանի մէջ շատ գեղեցիկ եւ գովելի սովորութիւն մը կայ՝ բարեյիշատակ Արդութեանց Յովսէփ սրբազան առաջնորդէն դրուած,

որ շաբթուն ամէն մէկ օրը՝ քաղաքին մէկ մէկ եկեղեցին հանդիսաւոր սուրբ պատարագ կմատուցուի. այսինքն երկուշաբթի սուրբ Նիկողայոս, երեքշաբթի սուրբ Թէոդորոս, չորեքշաբթի սուրբ Աստուածածին, հինգշաբթի սուրբ Լուսաւորիչ, ուրբաթ սուրբ Համբարձում, շաբաթ սուրբ Գեորգ եւ ամենայն եկեղեցիք, նոյնպէս եւ կիրակին: Առաջնորդը բոլոր շաբաթը այս ամենայն եկեղեցիները գտնուելով, սուրբ պատարագին ժամանակը ընդարձակ քարոզներ տուաւ ժողովրդոց՝ զանազան նիւթերու վրայ, որոց գլխաւորներն էին յորդոր բարեպաշտութեան, քրիստոնէական սիրոյ եւ միաբանութեան, հաստատութեան ինաւատս, ճշմարիտ ազգասիրութեան, ազգային լուսաւորութեան, մեծարանաց առ եկեղեցին եւ առ եկեղեցականս, զգուշութեան իխուովարար բանասրկութեանց, եւ այլն:

Քսան օր կեցաւ Գ. Առաջնորդը Նախիջեւանի մէջ, եւ ամէն օր ժողովրդեան գլխաւորներուն ու եկեղեցականներուն հետ խորհրդակցելով՝ եկեղեցեաց բարեզարդութեանը աւելնալուն եւ ժողովրդոց մէջ աստուածպաշտութեան եւ ուսման ծաղկելուն վրայ զանազան առաջարկութիւններ ըրաւ, որոց կատարմանը համար քաղաքացւոց կողմանէ ալ պէտք եղած սէրն ու միաբանութիւնը կպահանջէր: Եւ այս առաջնորդական այցելութեան օգուտներուն գլխաւորն եղաւ ամէն մէկ եկեղեցեաց քով մէկ մէկ դպրոց բացուիլը: Նախիջեւանի մէջ այսպիսի դպրոցներ չգրտնուելուն պատճառաւ, եկեղեցեաց մէջ մանկանց կամ պատանեկաց դպրութիւն ընելու գեղեցիկ սովորութիւնը դադրած էր, եւ եկեղեցական երգեցողութեան կանոնաւոր դասատուութիւն չլինելովը՝ թէ շարականաց եւ թէ ուրիշ երգոց եղանակները հետզհետէ խանգարելու եւ մոռցուելու վրայ էին: Առաջնորդը որոշեց որ իւրաքանչիւր եկեղեցեաց ժամատունները մէկ մէկ դպրոց բացուի. այն տեղ հաւաքուին եկեղեցականաց որդիքը, եւս եւ աշխարհականաց որդւոցը մէջէն ձայնեղ եւ

ուսումնասէր պատանիք, ու երգեցողութիւն սովորին հմուտ դպիրներէ. անոր հետ մէկտեղ ուսանին նաեւ ժողովրդական դպրոցաց մէջ դաս տրուած ուսմունքները, եւ առաւօտ ու իրիկուն ժամերգութեան ներկայ գտնուին: Այն դպրոցներուն մէջ դասատուութիւն ընող վարժապետաց ռոճիկ տրուի՝ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ տարեկան արդիւնքէն մէկ մաս մը՝ ըստ որոշման առաջնորդին. անկէց իզատ ննջեցելոց համար եղած զանգակահարութեան արդիւնքը (որ առաջ Առաջնորդին կերթար) այն դպրոցներուն սեպհականուի, եւ աշխարհական աշակերտք՝ իրենց կարողութեանը համեմատ չափաւոր թոշակ մը վճարեն: Գպրոցներուն անմիջական տեսչութիւնը իւրաքանչիւր եկեղեցեաց գլխաւոր քահանային յանձնուեցաւ, իսկ ընդհանուր վերատեսչութիւնը՝ Նախիջեւանի Հոգեւորական Կառավարութեան:

Հոկտեմբերի 8-ին Մայր եկեղեցւոյն մէջ դարձեալ ատենախօսութիւն մը ըրաւ Առաջնորդը, մաղթելով Նախիջեւանի բարեպաշտ ժողովրդոց սէր միաբանութեան եւ անվրդով խաղաղութիւն, եւ բազմութեամբ յուղարկաւորաց ճանապարհ ելալ՝ իւր աթոռը դառնալու. բայց առաջ Նախիջեւանի հինգ հայաբնակ գեղերուն այցելութիւն ըրաւ:

Նեավեթայ գեղին մէջ կատարեց սուրբ Կարապետ եկեղեցւոյն հիմնարկութեան հանդէսը, որոյ կանգնողն է Մահտեսի Կարապետ Տօնիկեան՝ բարեպաշտ Նախիջեւանցին: Երկրորդ օրը Սուլղան-Սալա գեղին նորաշէն պայծառ եկեղեցւոյն մէջ ժամարար լինելով՝ սուրբ պատարագէն ու քարոզէն ետքը քսանի չափ նորանկար պատկերները օծեց. օրն ալ կիրակի պատահելուն՝ թէ Նախիջեւանէն եւ թէ միւս գեղերէն մեծ բազմութիւն հաւաքուած գտնուեցաւ այն տեղը:

Սուլղան-Սալայէն անցաւ Գ. Առաջնորդը Թօփտի եւ Չայթըր գեղերը, եւ ճանապարհը յառաջ տանելով՝ նոյն հոկտեմբերի 13-ին հասաւ Թէոդոսիա:

ՄԱՍ. ԲԱԼ. ՏԵՐ-ԳԱՒԹԵԱՆ.

ԹՈՒՂԹ Վ.Ա.ՀԱՆԱՅ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻՈՅ

(Հ. ՄԻՔԱՅԷԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՉԱՄՉԵԱՆ)

(Շարայարութիւն եւ Վերջ.)

Իննեւտասներորդ մասին կգրէ այսպէս. «Ուստի վերցունէ թող շուտով ան մթազոյն «*փեշխնալը* աչաց վրայէն, այտինքն կամակո- «րութիւն եւ հակառակութիւն որ ունի Հոռ- «մայու սուրբ իշխանութեան դէմ . . . վասն «զի այն գլխոյն միայն տուաւ Քրիստոս բաց- «արձակ եւ անկախ իշխանութիւն ամենայն «քրիստոնէից վրայ . . . եւ իրեն միայն տուաւ «ընդհանուր եկեղեցին հովուելոյ. արածեա «գոչխարս իմ:»

«Ապաքէն եթէ միայն Պետրոսի տուաւ Քրիս- տոս իշխանութիւն արածելոյ գոչխարս եւ բզ- գառինս իւր, ապա մեծապէս կսխալի Պետ- րոս առաքեալը, եւ ընդդէմ հրամանին Քրիս- տոսի կշարժի որ կգրէ հովուաց եկեղեցւոյ այսպէս. «Արածեցէք որ իձեզ հօտդ է Աս- տուծոյ»: Իսկ թէ այսպէս գրելովը չի սխա- յեցաւ, ուրեմն Պետրոս առաքեալը ըստ զի- տէր՝ թէ Քրիստոսի ըսելը «Արածեա՛ գգառինս իմ, արածեա՛ գոչխարս իմ,» միայն առ ինքն չէր, այլ իդէմս իւր ամենայն առաքելոց բաւ, եւ ամենայն առաքեալքն իՔրիստոսէ հովիւ կարգեցան: Եւ այս յայտնի կերեւեալ իբանի- ցըն Քրիստոսի որ ըսաւ ամենայն առաքելոց, «Որպէս առաքեաց զիս Հայր՝ եւ ես առաքեմ «գձեզ. գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հե- «թանոսս. ուսուցէք նոցա պահել զամենայն «գոր ինչ պատուիրեցի ձեզ. ես ընդ ձեզ եմ «զամենայն աւուրս մինչեւ իկատարած աշ- «խարհի:»

«Ապա յաջորդն Պետրոսի սրբազան պապն Հռոմայ իմիասին ընդ այլոց հովուաց ընդհան- րական եկեղեցւոյ, է հովիւ եւ արածող ոչ- խարացն Քրիստոսի, եւ ամենայն եպիսկո- պոսք հաւաքապէս եւ հաղորդք եւ բաժա- նորդք հովուական իշխանութեան ըստ իւրա- քանչիւր աստիճանի, եւ չէ թէ միայն Պետ- րոս եւ յաջորդք նորա եւ հովիւ եւ տէր ոչ- խարաց հօտին Քրիստոսի, եւ այլքն ամենայն ծառայք նորա եւ վարձկանք:

«Վասնզի հաւատացեալքն ոչ եւն ոչխարք եւ գառինք Պետրոսի, այլ Քրիստոսի. եւ ոչ ասաց Տէրն, Արածեա՛ գոչխարս քո, այլ թէ «Արածեա՛ գոչխարս իմ», զորս ամենայն առա- քելոց յանձնեաց. որ իժամանակէ առաքելոց մինչեւ ցայսօր հովիւք եկեղեցւոյ կարածեն բզ- հօտն Տեառն: Ուստի ասէ սուրբն Կիպրիանոս,

«Մի միայն է եկեղեցին յանդամս բաժանեալ «եւ մի միայն հովուութիւն տուեալ բազում հո- «վուաց» որք համաձայնին իվարդապետու- թիւնս հաւատոյ:

«Ապա ոչ միայն Պետրոս եւ յաջորդք նորա եւն հովիւք եկեղեցւոյ, որպէս ասեն Հռոմայու բալին *չանախ եարայիճիները*, այլ ամենայն ա- ռաքեալք եւ յաջորդք նոցա, որ իՔրիստոսէ Յիսուսէ անմիջապէս ունին իրենց իշխանու- թիւնը, որպէս ասեն տիեզերական ժողովք. որ եւ նոյն ինքն պապն Հռոմայ պարտական է հնազանդ լինել նոցին սահմանադրութեանց. եթէ յամսոի եւ չի հնազանդի նէ, ապաշխա- րութեան եւ պատուհասի տակ կիչնայ, որ- պէս յայտ է իվճոյ տիեզերական ժողովոյն Կոստանդիայ, որոյ սահմանն յիշեցի իվերն:

«Եւ Բասիլեան ժողովն օրինաւոր ճանչցաւ զվճիոս ժողովոյն Կոստանդիայ եւ հաստատեց: Եւ հիւնգերորդ Մարտինոս պապը կգրէ իր թղթին մէջը այսպէս. «Արժան է հաւատալ «եւ հաստատել, թէ ինպատ հաւատոյ եւ «իվիրութիւն հոգւոյ, ժողովն Կոստանդիոյ՝ «յանդիման արարեալ զընդհանուր եկեղեցին՝ «հաստատեաց եւ հաստատէ, զատապարտեաց «եւ զատապարտէ:»

«Հիմա ո՞վ ունի *փեշխնայն* իր աչքին վրայ, եւ չկրնար յայտնի ճշմարտութիւնը տեսնալ թէ արդեօք Քրիստոս բացարձակ եւ անկախ իշխանութիւնը հովուելոյ «միայն այն գլխոյն» է տուեր, եթէ ընդհանրական եկեղեցւոյն է տուեր: Զի եթէ միայն Պետրոս առաքեալը պիտի հովուէր զկաթողիկէ եկեղեցին, ապա Քրիստոս *սոջ* տեղը միւս առաքեալներն ալ ընտրեց, եւ ընդ ամենայն ծագս աշխարհի ուղարկեց: Նաեւ եթէ Քրիստոս միայն Պտե- րոսի ըսաւ, «Արածեա՛ գոչխարս իմ», որ միայն Պետրոս եւ անոր յաջորդները պիտի հովուէին, ապա Պետրոս ընդդէմ հրամանին Քրիստոսի շարժեցաւ, եւ Քրիստոսի զիտա- տրութեանը ներհակը գործեց, որ նախ Ան- տիոքայ աթոռը ինքնիշխան պատրիարք մը կարգեց՝ որ արեւելեան քրիստոնէաները հո- վուէ, եւ ապա իբազաքն Աղեքսանդրիա բզ Մարկոս աւետարանիչը նոյնպէս ինքնիշխան պատրիարք դրաւ, որ Եգիպտոսի *այալիքը* հովուէ:

«Նաեւ կերեւեալ թէ առաջին սուրբ հայրա-

պետները աւետարան չէին կարդացեր, Քրիստոսի այդ խօսքը չէին գիտեր. *գորհ* առաքելոց ժամանակէն մինչ ինիկիոյ ժողովն՝ որչափ եկեղեցական ժողովներ եղաւ նէ, ոչ Հռոմայի փափի գիտութեամբ էր, եւ ոչ անոր հաստատութեամբը. հապա այլ եւ այլ կողմանց պատրիարքք կամ մետրապոլիտք մէկտեղ կհաւաքէին, եւ առանձին ժողով կրնէին, մոլորութիւնը կբառնային, եւ զուղղափառութիւն կհաստատէին: Եւ այն ոչ միայն Հռոմայու աթոռին պատրիարգութենէն զուրս եղած տեղերը կրնէին, այլ նաեւ Հռոմայու յատուկ իշխանութեանը տակ եղած երկիրը. ինչպէս Մարկեղիսոս պապին օրը Սինոյէսա ժողով եղաւ, որ այն տեղը Հռոմայի պատրիարգութեան տակն էր, եւ պապը *խապար* չուներ: Ապա այն երեք հարիւր տարիին մէջ նստող փափերը չեն գիտեր եղեր Քրիստոսի այս հրամանը, թէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ հովիւր միայն իրենք են, եւ ոչ այլ ոք եպիսկոպոս կամ կաթողիկոս. կամ թէ անփոյթ են եղեր իրենց ոչխարացն եւ գառանց, եւ չեն փնտռեր թէ ինչ կրնէն *կոր*, եւ կամ թէ այն ժամանակի գտնուած հայրապետները *իբսիսար* եւ ապտամբ են եղեր, եւ իրենց հովիւր չեն ճանաչեր, եւ ինքնագլուխ ժողով կգումարեն:

« Աւտի եւ գովէցուց վճռին *կհորհ*, եոյն ժողովներուն սահմանները այնքան ժամանակ հերետիկոսական էին, որովհետեւ փափը չէր ճանաչեր զանոնք. միջի եղեալ հայրապետները հերետիկոս եղան, *գորհ* գիտփը չի ճանչցան իրենց ազգին եւ եկեղեցիին յատուկ գլուխ, եւ միշտ հնազանդութիւն ցոյց չի տրւին Հռոմայի աթոռին:

Այս ճշմարիտ եւ զեղեցիկ վարդապետութիւնը հին իմք կտապալէ պապականաց ամեն տեսակ խորհրածութիւններն ու պահանջմունքները. եկեղեցւոյ մի միայն գլուխ կցուցրնէ գիւրիլն մեր գ՛րիստոս, եւ անոր փոխանորդ զամենայն օրինաւոր յաջորդս առաքելոց, ընդ որս եւ զաշորդ սրբոյն Պետրոսի՝ համահասար իշխանութեամբ այլոցն: Զարմանք է որ Վանան Արշարունին, այսինքն բարեկիշատակ Զամբեան Վարդապետը, իր կարօլիկութեանը կզոնէ խօսքով ատեն ատեն այս յայտնի ճշմարտութիւնը, ինչպէս որ առաջ տեսանք ու վերջարանին սկիզբն ալ պիտի տեսնենք. որով եւ հակասութեան մէջ ընկած կպտնուի կամսո կամ ակամայ: Եւ ասոր մի միայն պատճառ զայն կտեսնենք որ իրեն գիտաւորութիւնէ Հռոմայ արոտը պատկանելի եւ սիրելի երեսցրնել մեր ազգին, իսկ անոր պատաւարովները՝ այսինքն փարբերաներն (պատրիսներն) ու քոլեճիները ատելի ընել: Յոյս ունէր նա արդեօք իր վախճանին հասնելու. — չեմ կարծեր. վասն զի գիտեր անշուշտ եւ հասկըցած պիտի ըլլար փորձով որ փարբերայից ու քոլեճոց բռնած ճամբան հաճոյ եւ գովելի էր յաջս արոտին Հռոմայ, թպտ եւ չգիտնալու կզարնէ իր գրուածքներուն մէջ: Դենմք թէ Զամբեան Հայրն այս բանս այնչափ որոշ ու պարզ կերպով չէր ալ գիտեր, եւ արդարացրնմք զբաջ ատոռածարանը. բայց ինչ բնմք հիմակուան կարծեցեալ հայ աստուածաբանից ոմանց՝ որ աղիկ կտեսնեն թէ այն վարդա-

պետին վախճանեկն ետեւ, այսինքն Տաճկաստանի կարօլիկ Հայոց զատ ժողովորդ ձեւանալէն իմքը, ինչ մեծ վատասուրիւն ցուցուցեր է ու կցուցրնէ միշտ Հռոմ ընկախականութիւնը բողոքանկրուն ու քոլեճիներուն վրայ որ իրեն տիրապետութեան բուրը կբաշեն ընդդէմ անմոլ եւ անարատ եկեղեցւոյս մերոյ: Գարձեալ կհարցընմ ցառով սրտի, ինչ բնմք անոնց որ Հռոմայ արոտին անիրաւ պահանջմունքներն եւ որ եւ իցէ պակասութիւնները կջանան ակամայ բռնագրօսութեամբ անոր հաւատարիմ պաշտօնեաներուն վրայ միայն ձգել, ու կաշխատին որ մեր հովուապետները մէյմէկ ոչխար դարձընեն ընդ զաւազանս պապին Հռոմայ՝ որ միայն իր լատին եկեղեցւոյն հովուապետն է:

« Ապաքէն քոյին խոհեմութեան յայտ է գովէցուց որպիսութիւնը, *բարիփի միւնրաճ* չէ, որ ամմէն մէկը որ ինչ նիւթի վրայ ըլլայ՝ թող ըլլայ, ինքնագլուխ վճիռ կկտրեն, եւ չընդունողը հերետիկոս *սկչի* կհրատարակեն:

« Արը կրսէ թէ „Ես Անտոն ճգնաւորին պէս միշտ ճշմարտութիւն կխօսիմ, ով որ չընդունիր նէ՝ կգտապարտեմ“ (ինչպէս Նուրիճանն):

« Միւսը կրսէ թէ „Ես *աալք* Անտոն ճգնաւորին պէս ճշմարտախօս չեմ, այլ եւ իրաւանց եւ դատաստանի հմուտ եմ. իմ ամէն խօսքս վճիռ եւ *ժեքիս* է“ (զոր օրինակ Քուցիանթին):

« Մէկալը կրսէ թէ „Ես Յոհաննէս աւետարանչին պէս երկնաթռիչ արծիւ մի եմ. իմ հոգւոյս աչքը սրատես է, ինչ որ կրսեմ նէ՝ աղէկ գիտեմ, զուք ալ պէտք է հնազանդութեամբ ընդունիք“ (զոր օրինակ Տուբճիեանց):

« Մէկ ուրիշն ալ կրսէ թէ „Ես Լուսաւորչի զաւակներէն եմ, Հայոց ազգը պիտի լուսաւորեմ. ով որ իմ խօսքս չընդունիր նէ, իխաւարի հերետիկոսութեան կմնայ“ (զոր օրինակ Արիստակէս):

« Մէկն ալ կրսէ թէ „Անդատանի եկեղեցւոյ մշակ եւ աշխատող ես եմ. ես պիտի հոգեւոր հացիւ զձեզ կերակրեմ. եթէ ինձ չի հնազանդիք նէ՝ զինուորութիւն ձեռք կառնեմ, զձեզ բանադրանաց նետիւք անդադար կհարկանեմ“ (զոր օրինակ Փափազ Գեորգ):

« Անդիէն մէկն ալ կրսէ թէ „Ես առիւծ եւ կորիւն առիւծոյ եմ. ով որ իմ ամէն մէկ խօսքս իբրեւ պատգամ Աստուծոյ, եւ իբրեւ սահման հաւատոյ չընդունիր նէ, *կեւկեն* անոր *փեւնէս* ապմիշ կընեմ“ (զոր օրինակ Ասլանկիլ):

Այս գովեցիներն ամենքն ալ (եթէ չեմ սխալիր) հիմա վախճանած են. բայց զիրենք ճանչցողներ շատ կան իՊոլիս, կրնան վկայել հեղինակին խօսքերուն ճշմարտութեանը: Ուրիշ կողմանէ՝ ափսոս որ կարօտ ալ չեն ազգայինք անոնց ողջ ըլլալուն, որովհետեւ անոնց արժանաւոր յաջորդներ միշտ գտնուել են ու զեւ կգտնուին ոչ միայն քոլեճիներէն՝ այլ նաեւ Վենետկոյ ու Վիեննայու Միսիթաբաններէն որ եոյն ոճերով կխօսին. կպարծենան, ու խեղճ ազգերնիս զայրազուրբամբ ու երկպառակութեամբ կկերքեն:

« Լափին թէ այս գովեցիք, եւ թէ անոնց համախոհները, Հայոց եկեղեցին հերետիկոս երեւցընելոյ համար ինչ պատճառներ կբերեն

ճէ, ամէնը փո՛ւճ են, եւ պատաւական առաւ-
պէք. *զերե* եթէ այն պատճառները հերետիկոս
կացուցանէին ճէ, ամենայն ուղղափառաց ե-
կեղեցիք եւ տիեզերական ժողովք հարկաւ կըլ-
լային հերետիկոս, որովհետեւ Հայոց պէս
կիսոստովանին: *Խօշ*, եթէ Հռոմայու աթոռը
Հայոց ուղիղ դաւանութեան եւ գոլէճոց հա-
կառակասիրութեան աղէկ տեղեակ ըլլայ ճէ՝
պիչն շիւպնե զայնպիսի մնամբիւները պիտի հեր-
քէ ու պատուհասէ, եւ զայս *փենի* ընելով հի-
միկուց *պաշայե* են գոլէճոց աստուածաբան
անուանեալները իրենց հաւատարիմ *պիլիմիշ*
ըրած ժողովուրդներուն ըսել. « Եթէ Հռոմայու
« աթոռը Հայոց եկեղեցոյն ուղղափառ ըսէ
« ճէ, մենք ալ փափք սխալեցաւ կրտսեր »:

Այս մտնախանձ եւ յիմարական խօսքը մինչեւ հիմա ալ
բողոքներ կան յատինանայոց մէջ. բող գիտնան չգիտցողներն
ու հասկընան նախ՝ քէ ինչ աստիճանի է այնպիսեաց ազ-
գատեցութեան կատաղութիւնը, եւ երկրորդ՝ քէ ինչ կարծե-
անոնց պարծանք սեպած կարողիւթիւնը եւ պապականու-
թիւնը, յորմէ պատրաստ են նրամարելու՝ քէ որ իրենց չա-
րասէր հակառակութիւնը խափանուելու պէս լինի:

« *Հափի* հիմա Հռոմայու աթոռը մեզի զառ-
նայ ըսէ. « Մենք ինչ ընենք, գոլէճցի ըսած-
« նիկ չէ որ ձեր Հայու ազգէն են. անուք են
« ձեր *հախի*ն գէշ բողոք. մենք ձեր լեզուն չենք
« գիտեր. անոնց հազար խօսքին մէկը հաւա-
« տանք ճէ *եյիք* ձեր ազգը աղէկ *պիլիմիշ*
« չենք կրնար ընել:» Այն ժամանակը պէտք
է որ մենք ալ Յոհաննէս աւետարանչին այն
խօսքը անոնց ըսելք. « Իմէնչ էլին, այլ ոչ էին
իմէնչ. զի եթէ իմէնչ էին, ապա առ մեզ մը-
նային:» Այս յարմար պատասխանին այդ գո-
լէճցիին միտքս ձգեց. յիրաւի եթէ անաչառ
մտօք նայելու ըլլաս ճէ, հրամանքդ ալ կը-
վկայես թէ Յովնաննէս աւետարանիչը մար-
գարէական հոգւով *մախառս* գոլէճոց համար
է ըսեր:

Ընթերցողաց կրողում մտածել քէ այդ խօսքը հրեւի
անկի իրաւամբ կրնայ ըսել մեզի Հռոմ՝ Միսիրաբեանց ո-
մանց ետքի տեսնենքս հրատարակած խօսքերն ու գրուածք-
ները մեր երեսին զարնելով, ինչպէս որ իրեն սովորութիւնն
է՝ չքննել ըստ արժանւոյն իրաւունքն ու արտօնութիւնը,
այլ ըսել միշտ արհամարհանօք. « Ազգն քո եւ քահանայա-
պետք մատնեցին զքեզ, զինչ գործ գործեալ է քո: »

« Եկեղեցին Հայոց իբրեւ եկեղեցի՝ իսկզբանէ
եւ այսր ճանաչէր է եւ ճանաչէ՝ թէ որպէս
իհին օրէնս է մի միայն առաջին եւ գլխաւոր
քահանայապետ, ընդհանուր կառավար եւ վե-
րատեսուչ երեւելի մարմնոյ եկեղեցոյն Քրիս-
տոսի, եւ այն է սրբազան հայրապետն Հռո-
մայու, ըստ որում յաջորդ գլխաւորի առաքե-
լոցն սրբոյն Պետրոսի, որ պարտական է
պահել գահմանս ընդհանուր եկեղեցոյն ան-
սխալ իմձիւնս հաւատոյ եւ բարի վարուց:

Նամակիս հեղինակը այս խօսքով այնպիսի յայտնի
պակասութեան մէջ կգտնուի իր ասլէ առաջ ըսածներուն
կողմանէ որ յիրաւի կգարմանայ կարգացողը: Հսիքք ար-
գէն քէ ասոր վրայ մեք եւս կգարմանամք ու կցաւիմք.
բայց մեղմեմք ցաւերնիս ու պակսեցընմք զարմանքնիս՝ յի-
շելով որ Չամբեան վարդապետը այսչափ բացայայտ կեր-
պով Հռոմայ արտօնոյն պահանջմանցը դէմ կուտեկն ե-
տեւ ալ՝ անոր հպատակ կարողիկ եւ պապական ուզեր է
մնալ կամ երեսնայ. անով է որ արդարութիւնն ու իր խրդ-
մտանքը կգոնէ այսպէս իր շահուն կամ մարդկային նը-
կատմանց, ըրեսու « Զի մի իծողովրդենն ելանիցեն..... »

Ուրիշ կողմանէ այս ալ յայտնի կերեւնայ որ հեղինակը
ուզեր է անոր համար վերջաբանին այսպիսի սկզբնաորու-
թիւն մը ընել որ անմիջապէս ետքը ըսելու խօսքերուն ա-
ւելի ոյժ մը տայ: Սակայն հասկըցողը լաւ կհասկընայ որ եոյն
իսկ ետեւի խօսքերուն ուժովը առջինին զօրութիւնը կպակսի
կփճանայ. եւ ըրեսու ինքն ալ այսու զիտաորութեամբ այն
մեղրը քսեր է պապականաց ըրանը. ապա քէ ոչ, ըստ
ճմարտութեան եւ ըստ ուղիղ ծանօթութեան իբրոյ եւ խոջի
պիսի ըսէր. « Եկեղեցին Հայոց իբրեւ եկեղեցի, այսինքն
« իբրեւ հաւաքումն հայկազն հաւատացեցոց առճաստարակ,
« (եւ ոչ իբրեւ ժողովակ մասնաորաց կամ Հայոց ոմանց)
« իսկզբանէ եւ այսր ճանաչէր է եւ ճանաչէ՝ քէ ինոր օրէնս
« մի միայն գլուխ ընդհանուր եկեղեցոյ Քրիստոս է, եւ
« իբրեւ փոխանորդք Քրիստոսի՝ անոր անունովը կհառա-
« վարեն եպիսկոպոսոնք, եւ սոցա մէջ մէկն ալ չկայ որ
« ունենայ գլխաւորութիւն եւ իշխանութիւն տիրապետական
« ուրիշներուն վրայ՝ ամենեւին: »

« Իսկ զոր ասեւ գոլէճցիք *չանախ* *եաշայինի*
պապին Հռոմայ.

Ա. Թէ « Պապն Հռոմայ վերագոյն է քան զընդ-
« հանուր եկեղեցին եւ քան զտիեզերական ժո-
« ղովն. ունի գնդիւնակութիւն միահեծան եւ
« բացարձակ տիրապետութեան իվերայ նոցա,
« եւ ոչ երբէք պարաւանդի հնազանդիլ օրի-
« նաց եւ կանոնաց կաթողիկէ եկեղեցոյ եւ
« ընդհանուր ժողովոց, այլ ինքն է օրինադիր
« նոցին: »

Բ. Թէ « Պարտ է ամենայն քրիստոնէից
« համարձակ բարբառով խոստովանիլ զմիա-
« հեծան իշխանութիւն սրբոյ աթոռոյն Հռո-
« մայ, եւ նմա միայնոյ զհնազանդութիւն ցու-
« ցանել յայտնապէս. եւ որ ոչ ճանաչէ զմիա-
« հեծան իշխանութիւն նորա, է ապերախտ
« եւ վատ քան զձրեայս: »

Գ. Եւ թէ « Միայն պապին Հռոմայու տուան
« ի Քրիստոսէ փականքն եկեղեցոյ, կապել
« եւ արձակել ի յերկինս եւ ի յերկրի: »

Դ. Եւ թէ « Միայն պապն Հռոմայ է հոգա-
« բարձու եւ տեսուչ սրբոյ եկեղեցոյ, եւ հո-
« վիւ հօտին Քրիստոսի, եւ նմա միայնոյ յանձ-
« նեցաւ ի Քրիստոսէ արածել զգառիւնս եւ
« զոշխարս: »

Ե. Եւ թէ « Աթոռն Պետրոսի է անստելի
« ճշմարտութիւն, եւ առանց գիտութեան նո-
« քա ոչ կարէ հաստատիլ ուղղափառութիւն,
« եւ ոչ երբէք համարեալ լինի ուղղափառ ո՛
« եւ իցէ ազգ կամ եկեղեցի քրիստոնէից, եթէ
« չիցէ ճանաչեցեալ ի պապէն թէ է ուղղափառ: »

2. Եւ թէ « Պապն Հռոմայ է անսխալ ի վր-
« ճիռս իւր մինչեւ ի յաւիտեան. եւ զոր միան-
« գամ հանդերձ կարգինայօք բացորոշէ եւ վրձ-
« ուէ վասն որպիսի եւ իցէ իրողութեան, է
« ամենեւին անսխալ, եւ աննորոգելի վճիռ
« նորա: »

Հայաստիկ ազգին մերոյ հանապազօր իբրեւ
բացայայտ վճիռ եկեղեցւոյ, ընդ պատժով հե-
րետիկոսութեան պարտաւորելով առ ի հաւա-
տալ աստուածային հաւատով, խոստովանել
համարձակ բարբառով, ոչ ընդունին աս-
տուածաբանք. զոր եւ համարիմք զայնոսիկ
գլուխս բանից զայթակղեցուցիչ վարդապե-
տութիւն. որովհետեւ գոլէճցի պատառաքաղքն
Հռոմայ զայթակղեցուցանեն զպարզամիտ ժո-
ղովուրդն Հայոց ի վերայ հաւատոցն եւ դա-
ւանութեանց իւրեանց, զոր ուսան եւ ընկա-
լան ի սրբոյ Լուսաւորչէն եւ ի նորին հետե-
ւողաց սրբազան հայրապետաց եւ հովուաց
եկեղեցւոյ:

Եւ անա կրնայ յայտնի տեսնալ եւ իբրեւ
ձեռօք շոշափել զկամակոր կուրութիւն այդ
հակառակասէր մարդոյն. *գերե* թող զայն ա-
նկիրաւ թշնամանքը՝ որով կ'թշնամանէ զՓէշ-
տրմալճեանը, կոչելով զնա « Թիւնալի Բերան,
անամօթ, լիբբ, թշնամի հաւատոյ, վայրահաջ,
բարբանջող, հերետիկոս, խստասիրտ, յամառ,
անհաւատ. » եւ եւ կ'թշնամանէ զբոլոր ազգը
եւ եկեղեցիին Հայոց, եւ կ'կոչէ « չարափառ,
հերձուածող, հակառակ Հոգւոյն սրբոյ, կա-
մակոր ընդդէմ ճշմարտութեան, խստասիրտ,
հերետիկոս, կոյր եւ ապերախտ քան զան-
հաւատս եւ քան զՀրեայս: »

Եւ թէ որոյ հոգւոյ կ'ծառայէ այս գոլէճցին,
եւ իւր համախոհները. արդեօք Հոգւոյն Աս-
տուծոյ՝ որոյ պտուղն է սէր, խնդովիւն,
խաղաղութիւն, երկայնմտութիւն, քաղցրու-
թիւն, բարութիւն, եթէ այլ հոգւոյ՝ որոյ պր-
տուղն է հեռ, նախանձ, բարկութիւն, հակա-
ռակութիւն, կարծեմ թէ իր գրած խօսքերէն
մինչեւ հիմայ *Փարղիս* զացիր եւ իմացար. զի
« Ամենայն ծառ ի պտղոյ իւրմէ ճանաչի: »

Աւստի եւ դու, ճշմարտասէր յարգելի, զայս
թուղթս՝ որ կոչեցի *Նուսխա քժշկական*, կաղա-
չեմ, մտառութեամբ կարդա, եւ *խապար* խրկի
այն գոլէճցիին որ կանուանէ զինքը Կիրակոս
վարդապետ Պօլսեցի. եւ անոր բռէ թէ եկ առ
իս, տայ քեզ մեր անձանօթ բարեկամը այս-
պիսի մէկ պատուական *նէշքրս* մը, ուր գրած
է օգտակար եւ արժանագին դեղորայք, որ
դայիք շահաւէտ եւ *Փայտալը* է անոնց որ մտաց
աչօք կուրացեալ են. եւ եղբայրաբար խրատ
տուր իրեն որ զայս գրած դեղերս առնէ, եւ
հոգւոյ աչքին վրայ դնէ. եւ թէպէտ քիչ մը

կակիծ կուտայ, սակայն եթէ ակամայ կու-
րութիւն է նէ, շուտով մը բժշկէ, խիստ
միսնէրրեայ է:

Նաեւ քոյին խոհեմութիւնդ կրնայ *Փարղիս*
երթալ, որ այդ գոլէճցիին ամէն սխալմունքը
եւ պակասութիւնը *մէյսան* չի բերինք այս
թուղթիս մէջը, որ *հեւ* հրամանոցդ ձանձրու-
թիւն չըլլայ, *հեւ* այդ մարդը խիստ պախարա-
կելի չըլլայ. այլ հարեւանցի եւ վեր ի վերոյ
անցանք:

« Մանաւանդ զի մեր ատրոժակին եւ սո-
վորութեանը դէմ է՝ մարդոյ պակասութիւնը
մերկապարանոց եւ յայտնի ընել, եւ ամօթա-
հար կատակել, եւ առաջի ամենեցուն խաղբ
խայտառակ կացուցանել. որովհետեւ իբրեւ
անջնջելի յիշատակ եւ սեպհական կնիք ան-
մոռաց կպահեմք զայն պիտանի խրատն ե-
րանելի մեծին Խոսրովու, թէ « Զգարշելիսն
քան յայտնել՝ ծածկել է բարւոք: »

Գրեալ ի Հայաստան

Յամի 1821.

Նուաստ ծառայ

ՎԱՀՄԱՆ ԱՐՇԱԲՈՒՆԻ:

Արչափ որ ուրախալի էր մեզ Չամչեան
վարդապետին այս նշանաւոր գրուածքը ձեռք
բերելինս, նոյնչափ եւս փափաքելի է որ
տեսնեմք Փէշտրմալճեանին եւ անոր եւ ազ-
գիս թշնամի Կիրակոս վարդապետին գրուածք-
ները. յուսանք թէ ազգասիրաց խնամօքը ա-
նոնք ալ դուրս կ'ելլեն:

Կուզէինք առ այժմ այս նամակս ալ աւելի
ծանօթութիւններով պարզաբանել. բայց յետոյ
լաւ համարեցանք քիչով բաւականանալ, եւ
աւելին ուրիշ ատենի թողուլ:

Միայն թէ հոս նորէն կ'իշխեցրնեմք ընթեր-
ցողաց արդէն անգամ մը բաժնինս որ նամա-
կին վերջաբանութեան մէջ եղած վեց նախա-
դասութիւնները Դաշանց թղթոյն հիմունքն են,
եւ Դաշանց թուղթը իբրեւ վաւերական գրու-
ածք ընդունողը՝ կ'հարկադրի կերպով մը այս
նախադասութիւններն ալ ընդունելու: Չամ-
չեան Հ. Միքայէլ վարդապետը ամենեւին միտք
չունի այս առաջարկութեանց ձեռք զնելու,
ինչպէս որ յայտնի է մինչեւ հիմա բաժներէն.
Եւ մանաւանդ այս վերջի խօսքերէն. բայց ո-
րովհետեւ Դաշանց թուղթը վաւերական գր-
ուածքի տեղ կ'դնէ, հարկ կ'ըլլայ բսել թէ
ինքը կամ այն թղթին հետեւանքները լաւ չէ

հասկըցած, ինչպէս որ մինչեւ ցայժմ ալ կը գտնուին չհասկըցողներ, եւ կամ հասկըցերէ՛ բայց չընդունիր: Փափաքելի էր որ այս կողմանէ ալ իր միտքը բացայայտ կերպով յայտնէր մեզ. սակայն գիտեմք որ չէր կրնար՝ քանի որ պատրականութեան մէջ հաստատ մնալը գէթ առ երեսո՛ հարկ կ'ամարէր:

Վերջին մէկ խորհրդածութիւննիս ալ այս ըլլայ թէ որչափ հեռու է այս գրուածքին արիական հոգին այն վատ եւ շողոքորթ հոգիէն՝ որով երեք տարի առաջ Յայտարարութիւններ տրուեցան Հռովմայ Թոռոյն ի դի-

մաց Միխիթարեան միաբանութեան (*), եւ յայտնի ըրին գործով թէ ո՛վ որ Հռովմայ Թոռոյն հնազանդ եւ հպատակ կուզէ ըլլայ այնպէս՝ ինչպէս որ Հռոմ կպահանջէ, հարկ է որ վերջապէս գոլէճոց ճամբան բռնէ ու անոնց զբօշակին տակը մտնէ, ինչպէս որ այժմու Միխիթարեանք ըրին գրով, թէպէտ եւ գուցէ ոչ ամենեքեան նովին սրտով եւ անկեղծութեամբ:

(*) Ասոնց վրայ տեղն իտեղ խօսած ենք եւ տպած ի Յայտարարութեան անցից Մուրառեան վարժարանին:

Ա Ք Ա Ղ Ա Ղ Ն Ե Ր Ո Ի Կ Ռ Ի Ի .

Անգղիացոց հասարակ ժողովրդեան մեծ զուարճութիւններէն մէկն է արաղաղներու կռիւր, որ արեւելք ալ մինչեւ ցայժմ շատ տեղ կգտնուի:

Արաղաղին բնական է— ինչպէս որ իրեն քարուածքէն ու շարժմունքներէն ալ կերեւնայ— հպարտութիւն, գոռոզութիւն, տիրապետական կերպ, եւ իրարու դէմ անհաշտելի թշնամութիւն ու անտանելի նախանձ: Կուռասէր արաղաղներուն մէկմէկու դիմաց ելլելով պատերազմած ատենը՝ անոնց կատաղութիւնը չափ ու սահման չունի: Երկուքին ալ կատարքը ծակծրկուելով՝ արիւնլուայ կլինի, եւ դարձեալ չեն հանգարտիր, մինչեւ որ վերջապէս երկուքէն մէկը կյաղթուի մէկալէն, ու կձգէ կիփախշի: Այն ատեն տեսնելու բան է յաղթողին ալ գոռոզ ու ցած կատաղութիւնն որ փախչողին ետեւէն կիյնայ, ու թէ որ հասնի՝ դարձեալ ոտքին տակը կառնու իւր թշնամին ու կտուցովը ծեծելով՝ մեռցրնելու աստիճան կը հասցրնէ զինքը, երբեմն ալ կմեռցրնէ:

Հոս գրուած պատկերին մէջ դիտելու է երկու արաղաղի տէրերուն անհոգ նստուածքն ու հանգարտութեամբ սպասելը թէ արդեօք կախ ընողներուն սրբ պիտի յաղթէ որ անոր տէքը խոստացուած ստակը վաստըկի: Իսկ զրօճն նայողներէն ոմանք հետաքրքրութեամբ կսպասեն կռիւին վերջը տեսնելու, ոմանք պաղ կերպով կեցեր այն կռիւր կդիտեն, երկու հոգի ալ ձեռքերնին իրարու դէմ վերուցած՝ ստակ կխոստանան իրարու, մէկը պնդելով թէ այս արաղաղը կյաղթէ, միւսը թէ ոչ՝ մէկալը:

Տարակոյս չկայ որ այսպիսի բարբարոսական զուարճութեան ետեւէ եղող մարդիկ՝ ինչ

ազգէ ալ լինին՝ իրենք զիրենք անպատիւ կրնեն. վասն զի յայտնի կցուցրնեն իրենց անգթութիւնն ու խստասրտութիւնը ընդդէմ կենդանեաց: Բայց ոչ ապաքէն անոնցմէ ալ աւելի անգութ եւ անողորմ բարբարոսներ են այն մարդիկն որ ժողովրդոց եւ ընտանեաց եւ մասնաւորաց մէջ կռիւ կձգեն, ու դիւական զուարճութեամբ մը կկենան նոցա մէջ պատահած վնասներուն ու գայթակղական սրտցաւութիւններուն վրայ կնային:

Չարմանալի բան. մարդիկ կան որ իրենք վախկոտ, վատ, շողոքորթ, անգօր եւ անմիտ են, բայց խաղաղասէր չեն ամենեւին. ընդ հակառակն սաստիկ կուռասէր ալ են՝ որ մէկը մէկալը իրարու դէմ կռիւի կհանեն: Ըսել է թէ իրենց խաղաղ եւ հանգարտ կեանքը՝ իրենց տկարութենէն ու վատութենէն է, եւ ոչ թէ խաղաղասիրութենէն: Թէ որ տեսնեն որ փողոցին մէջ երկու հոգի կեցեր կծեծկուին, փոխանակ հաշտեցրնելու՝ կնային որ կռիւր աւելի ալ բորբոքեն: Տան մը մէջ թէ որ սէր խաղաղութիւն տեսնեն, դժուարներուն կուգայ, կը ձանձրանան. խօսք կխառնեն որ կռիւ մը բացուի եւ իրենք զուարճանան: Ժողովրդեան մը մէջ թէ որ քանի մը տնուոր՝ քանի մը անձինք իրարու հետ սիրով տեսնուին ու քիչ մը սաւալ երթան ու գան մէկմէկու, կնային որ այն բարեկամութիւնը կերպով մը թշնամութիւն դառնայ, եւ իրենք զուարճանան:

Եթէ արաղաղ եւ ուրիշ կենդանիներ իրարու հետ կուռեցրնելը բարբարոսութիւն է, մարդկանց մէջ կռիւ ու թշնամութիւն ձգելը, կամ արդէն եղած թշնամութիւն մը աւելի զրգռելով սաստկացրնելը՝ սատանայական ամբարշտութիւն է:

Աբաղաղներու կախ.

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ռ Խ Մ Բ Ա Գ Ի Բ Ս.

Նիկոմիդիայի քով Ասլանպէկ գիւղաքաղաքէն ձիովէնեան Պ. Արմենակը գիր մը կգրէ մեզի, զոր արժան կհամարիմք ամբողջ հրատարակել:

Ինչ գանգատ որ կրնէ այն ընթերցատէր գրագետը իւր թղթին մէջ, եւ իրեն հետ ուրիշները, յուսամք թէ Մասեաց Աղաւնոյն եւս նոյնպէս չյարմարի՝ ինչպէս որ թրեւս յարմար կարծուի քանի մը լրագրաց եւ օրագրաց: Այսու ամենայնիւ մեր Աղաւնին ալ այս ազ-

գարարութենէն իւր բաժինը սիրով կընդունի, վասնզի արդէն միտքը դրամ է այսուհետեւ աւելի կանոնաւոր կերպով, եւ աւելի անընդհատ կարգով հասնիլ իւր բաժանորդաց ձեռքը. մանաւանդ որ Տանկաստանի Գործակալներէն նոր նոր խոստամունք առած է ճշդութեան եւ հոգացողութեան, եւ Ռուսաստանի բաժանորդացը ուղղակի պիտի երթայ՝ հասարակ նամակի պէս՝ տէրութեան թղթատարաց ձեռքովը:

„1860. օգոստոսի 10, Այսնակի :

„Պատուական Խմբագիր .

„Լաւ ճանչնալով ձեր վնասնն ազատամտութիւնը, կը համարձակիմ այս անգամ երկտող գրութեամբ խնդրել ձեր ազգասիրութենէն՝ որ բարենաձիք նետեալս համառօտ դիտողութիւնս նրատարակել ձեր պատուական Լրագրոյն մէջ, յօգուտ միանգամայն խմբագրաց եւ հասարակութեան :

„Քիչ անգամ ընկնք կարողացած գանգաճ օրագրաց մէջ այնպիսի գանգատներ՝ որ ուղղեալ են Ազգին հասարակութեանը . բայց մեք հոս շատ մը գանգատներէն երկուքը միայն ընտրեմք, եւ անոնց վրայ ըստ մեր կարեաց քանի մը դիտողութիւն ընեմք :

Ա. Ինչո՞ւ համար լրագրաց եւ օրագրաց բաժանորդները չեն շատնար :

Բ. Ինչո՞ւ համար բաժանորդաց մեծ մասը, մանաւանդ զրօսի բաժանորդները, իրենց բաժանորդութեան զինք կանխիկ չեն վճարեր, եւ կամ գոնե տարւոյն վերջը :

„Այս երկու գանգատներուն վրայ մեր դիտողութիւնը այս է, քէ խմբագիրք որքան որ պատճառ եւ իրաւունք ունին այս գանգատներն ընելու, նոյնպէս հասարակութիւնը իրաւունք ունի անոնց գանգատները չլսելու . որովհետեւ այս երկու դժնդակ չարեաց զվխաւոր պատճառը խմբագրաց կողմանէ է, եւ բաժանորդք յայտ մասին կամ բոլորովին անպարտ են, եւ կամ քիչ յանցանք ունին, մեկդի առնելով այն մեկ քանի անձինքը՝ որոնք Մեղուիկն տարեկան զինք կանխիկ տրուելուն համար՝ քիչ կմնայ իրենց գանձապետը ձեռնն եւ վնասնն : Այս մեր խօսքը հաստատելու համար շատ նեղութիւն չունիմք քաշելիք, եւ անա զվխաւոր ապացոյցը՝ որով կիմացուի քէ բաժանորդք այս մասին մէջ անմող են . . . Խմբագիրները մասնաւոր հոգ չունին որ իրենց բերքերը ժամանակին բաժանորդաց ձեռքը հասնի . ուստի եւ տարբարող բաժանորդները, մանաւանդ Պօլիսէն դուրս բնակողները, գրեթէ միշտ կզրկուին իրենց բաժանորդական իրաւունքէն, կամ յուլիսի 20 քիւ ունեցող քերքը ձեռնտեմքերի 6-ին ձեռք անցնելով, եւ կամ մեկ տարիին մէջ հագիւ իւր ստանալիք բերքերուն մեկ չորրորդը ձեռք անցնելով, անոնց վրայ ալ օրագրի կամ լրագրի երես չըմնալով : Արդ քանի որ այս ցուալի դեպքին կացութիւնը այս է, եւ իրողութիւնը յայտնապէս կցուցրէ քէ բաժանորդք օրագրաց եւ լրագրաց՝ երբեք զո՞ն չեն խմբագիրներէն, եւ կրած զրկանքնին անտանելի է, ո՞ր անաբաւ միտք կրնայ իրաւունք չտալ հասարակութեան որ նախ՝ բաժանորդ չզրուին օրագրաց եւ լրագրաց . երկրորդ՝ կանխիկ վճարեն անոնք որ բաժանորդ կզրուին . երրորդ՝ ընաւ վճարեն անոնք որ իրենց իրաւունքը եղած բերքերը կամ տարածամ կընդունին կամ կիսակատար . եւ չորրորդ՝ դադարին բաժանորդութենէ անոնք որ այսպիսի զրկանաց տակ ընկած են :

„Ո՞րքան մեծ իրաւունք ունին այսպիսի տարբարող բաժանորդները՝ որ ուզեն քէ ընաւ օրագիր կամ լրագիր շնրատարակուէր, եւ կամ գէթ իրենց սիրաւ չվշտանար այսպիսի զրկանաց հանդիպելով . քանիննր կան որ ակնապիշ կապասն իրենց սեպնական բերքերուն, եւ սրտերնին որքան կմաշուի՝ երբ օրեր՝ ամիսներ սպասելին վերջը՝ ձեռքերնին կէս պատուած՝ կէս մրտած բերք մը կանցնի, եւ անկեց կիմանան քէ „երեք ամիս ու կէս առաջ երեք ազգային ժողով լինելով՝ որոշուեցաւ որ ասկեց վերջը ազգին ամեն մեկ անհատները (այս ինչ) իրաւունքը ունին“, եւ այլն, եւ այլն : Ի՞նչո՞ւ հաճելի բան չէ դեպք կամ անցք մը, քէ ազգային եւ քէ քաղաքական, պատանած կամ հրատարակուած օրէն ամիս մը, երկու, երեք, եւ երբեմն ալ եօթը ամիս վերջը լսելը : — Խմբագրական այսպիսի ապօրինաւոր ընթացքին դեմ բաժանորդ մը ինչ որ ըսէ՝ տեղն

է, եւ հասարակութեանը օրագրի մը կամ բաժանորդ լինել չուզելը, լինել եւ զինք կանխիկ վճարել չուզելը, եւ վերջորեալ զրկանաց պատճառաւ ընաւ տարեկան բաժանորդական զինք վճարել չուզելը՝ ապօրինաւոր չէ . եւ խմբագիրք քանի որ այս անտանելի շարեաց առջեւն առնելու ջանք չունին, իրաւունք ալ չեն ունենար գանգատ ընելու քէ ինչո՞ւ բաժանորդնին չաւելնար, ինչո՞ւ կպակսին, ինչո՞ւ բաժանորդութեան զինք կամ կանխիկ եւ կամ տարւոյն վերջը չեն վճարեր : Թող խմբագիրք այս շարեաց առջեւն առնեն, եւ ապա վստահ ըլլան իրենց բաժանորդնին պիտի շատնայ, եւ իրենց ստանալու զինն ալ պիտի ընդունին, առանց ամենեւին զրկանք մը կրելու : Անա այն ատենը իրենց մինչեւ հիմա ըրած գանգատները կվերնան . ո՞չ իրենց խմբագրական իրաւունքն կզրկուին, եւ ոչ բաժանորդք կըրնան համարձակիլ նոցա իրաւանց համեմատ չվարուելու : Բայց քանի որ խմբագիրք այս քանիս առջեւը չեն կրնար առնուլ, բող ընաւ չյուսան ալ որ նախ՝ պիտի յառաջանան իրենց սաշտօնին մէջ, եւ երկրորդ՝ պիտի կարենան շարունակ ձեռք անցընել իրենց իրաւունքը :

„Արդ կննդութիւն ամեն խմբագիրներէն որ բարենաձիք բաժանորդներնին զո՞ն ընելու՝ անոնց հասցընելով իրենց բերքերը . ա, օրինաւոր ժամանակաւ . բ, առանց պատահուտած լինելու . գ, առանց մեկ հատ մը սպակսելու : Անա ասոնք են բաժանորդաց իրաւունքը զոր կննդեն խմբագիրներէն . եւ խմբագիրք երկ կուզեն որ իրենց բաժանորդաց զրկանք չընեն, խմբագրութեան մէջ յառաջանան եւ իրենց իրաւունքն չզրկուին, բող իրենց առաջին գործը լինի բաժանորդներուն իրաւունքը տեղը տանիլ, եւ անոնց սիրաւ մխիթարել : Այս ընելը խմբագիրներուն պարտքն է, եւ հասարակութիւնը մեծ յուսով կպակսէ անոր կատարմանը :

„Պատուական խմբագիրներ, ներեցէք ինձ իմացընել ձեզ, որ այս յօդուածը նրատարակելու ատեն մեր զվխաւոր դիտաորութիւնը զձեզ պարտաւել չէ, այլ ձեզի իմացընել որ ձեր բաժանորդները, մանաւանդ զրօսի քաղաքներունը, այսպիսի դժնդակ զրկանաց մէջ են, կարելի է առանց ձեր գիտութեանը . եւ անա՛ այս քանիս բոլոր նիկոմիդիա, Պարտիզակ, Արմաշ, Ատարազար, Այսնակի, Օվաճոր եւ ուրիշ շատ զիւղեր եւ գիւղաքաղաքներ ինձ հետ կվկայեն . շատ պատուաւոր անձինք վշտացեր են այս մասին, եւ միակամ են ինձ հետ խնդրելու ձեզմէ որ այս շարեաց առջեւն առնուք, եւ ձեր բաժանորդները զո՞ն ընէք :

„Ազգասէր խմբագիրք, ձեր բաժանորդները չեն պահանջեր որ իրենց բերքերը Պօլիս տեսնուած օրերնին իրենց ձեռքն ալ անցնի . այլ իրենց խնդիրքն է որ օրինաւոր ժամանակաւ հասնի իրենց ձեռքը, այսինքն նկատմամբ իրենց գտնուած տեղին հեռաորութեանը Պօլիսէն՝ վերոյիշեալ գիւղերն ու գիւղաքաղաքները զո՞ն պիտի լինին, երէ իրենց բերքերը անոնց Պօլսոյ մէջ տեսնուած օրէն երեք օր ետքը իրենց հասնին . քէ եւ անհնար չէ ամենեւին, այլ շատ զիւրին է որ երկու օրէն լինի, որովհետեւ նիկոմիդիան միայն եօթը ժամ հեռու է Պօլիսէն, եւ ամեն օր շոգեմաւ կրանի . իսկ միւս գիւղերը 1-էն մինչեւ 7 ժամ միայն հեռու են նիկոմիդիայէն, եւ ամեն օր եկող գնացող կատնուի, որոնք շատ սիրով օրագիրները իրենց տերերուն կտանին : Կիւրնդրեմք ուրեմն, ազգասէր խմբագիրներ, որ բարենաձիք այս մասին անվոյք չլինել :

„Երէ ուզեմք՝ կրնայինք անրիւ օրինակներ յառաջ ընել այս քանիս . բայց չուզելով որ մասնաւոր խմբագրաց անունը տուած լինիմք, առ այժմ խոհեմութիւն սեպեցինք գանոնք չլիջելը, յուսալով որ մեր խնդիրը կկատարուի, եւ ուրիշ ատեն հարկ չլինիր այսպիսի յօդուած մը նրատարակելը :

Մնամ, եւ այլն .

Արմենակ Հ. ձիգովեան .

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ՄԻԹՍՐԵԱՆՑ ԿԱԹՈՒԿՈՒԹԻՒՆՆԸ.

Ե.

Երբոր սկսանք Միսթարեանց կաթողիկոթեանն ու իսկական Հայութեան վրայ մեր գիտողութիւնները գրել, մտքերնէս չէր անցած որ հարկադրիմք հերքումն շարադրել այնպիսի շաղիաղի եւ յանդուզն հեղինակի մը գրուածքին որ ոչ *հայութեան* ինչ լինելը զիտէ, եւ ոչ *կաթողիկոթեան* ինչ եղածը կհասկընայ, ուստի եւ կցուցրնէ իւր խօսքերովը թէ ինքը ոչ հայ է եւ ոչ կաթողիկ, այլ իմաստակ շրջմովիկ, ցած կիրքերու խաղալիկ:—Բայց այս նոր բան չէ. միթէ շատ անգամ տեսնուած չին այնպիսի թեթեամիտներ որ երկու հոգւոյ իրարու հետ վիճաբանութիւն ընելը տեսնելով, բայց վիճաբանութեան նիւթը չգիտնալով, իրենց ինքնահաւան գոռոզութեանն ալ չկերցընելով հարցընել հասկընալ թէ վէճը ինչ բանի վրայ է, կամ թէ վիճաբանողներուն պատճառներն ինչ են, առանց հրաւիրուելու դատաւոր կբազմին, եւ խօսքի մէջ խառնուելով՝ մէկուն կամ մէկային իւրաւունք կուտան՝ միայն այս մտքով որ իրենք երկուքէն ալ վեր երեւան խելքով ու աստիճանով. եւ շատ անգամ իրենց յանդուզութեանը պատիժը կզտենն՝ երկուքէն ալ ծեծ ուտելով:

Նախընթաց յօդուածին մէջ արդէն ցուցուցինք մեր իմաստակ *կրիսթոսին* ճիզվիթական կրօնաքննական հոգին, որով Վարդապետարանին հեղինակին *բաղձակիք* (*желание*) հասկընալ կձեւացրնէ ու կզատապարտէ: Թող շատ չգրգուի բարեսէր ընթերցողը՝ թէ որ այս բանիս նոր ապացոյց մըն ալ բերեմք այս տեղ նոյն գրուածքէն:

«Այս դասատետրը տպուած է, կըսէ, Կոստանդնուպօլսոյ Յակօբ Պատրիարքին հրամանաւր, ինչպէս որ ճակատէն կերելի: Բայց որովհետեւ այս դասատետրը սահմանեալ է *Թեոդոսիոյ Խաչիպեան Ռաւանարանին*, ապագայ *Եկեղեցական Դպրոցին*, վերջապէս ազգային դպրոցներու համար, մեզի կերելի թէ *աւելի կանոնաւոր՝ աւելի օրինաւոր* կլինէր՝ նորա հրատարակութեանը համար ընդունիլ էջմիածնայ Կաթողիկոսին, կամ որ նոյն է՝ էջմիածնայ Սինողին հաւանութիւնը.

«վասն զի Յակօբոսը՝ միայն Տաճկաստանի «Հայոց պատրիարք է, մինչդեռ էջմիածնայ «Կաթողիկոսը գերագոյն հոգեւորական գլուխ «է ամենայն Հայոց:» Այս փոքոցուոյց խօսքէն ինչ հետեւանք հանելը տեսնելէն առաջ՝ ընթերցողին միտքը ձգեմք նախ՝ թէ Վարդապետարանը զիսաւորապէս Տաճկաստանի Հայոց զըպրօցներուն համար հրատարակուած է, ինչպէս որ ցուցուցինք. — մեր *կրիսթոս* ուսկից հնարեք է որ իբր թէ *Թեոդոսիոյ Խաչիպեան Ռաւանարանին* եւ *ապագայ Եկեղեցական Դպրոցին* համար գրուած է: Գիտցողները լաւ գիտեն այս իրեն բռածին բուն պատճառը եւ նպատակը. բայց հրատարակուիլը չեն ուզեր, ուստի մենք ալ *կրիսթոսին* *սփսուրեանը* միայն կուտամք այս բանս, ու կանցնիմք միւս հարցմունքին թէ ինչ ըսել կուզէ այդ իմաստակը այն խօսքովն որ կաւելցրնէ թէ *աւելի կանոնաւոր* եւ *աւելի օրինաւոր կլինէր* (*правильяте и законнѣе было бы*) նորա հրատարակութեանը համար ընդունիլ էջմիածնայ *Կաթողիկոսին կամ Սինողոսին հրամանը*: Ո՞չ ապաքէն այդ բաղդատական գրուցուածքովն ինքնին կվկայէ թէ Վարդապետարանին Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքին հրամանաւր տպուիլը *անկանոն* եւ *ապօրինաւոր* բան մը չէ, այլ մանաւանդ *կանոնաւոր* եւ *օրինաւոր* գործ է, որովհետեւ Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքն ալ ընդ իրաւասութեամբ եւ զիսաւորութեամբ էջմիածնայ Վեհափառ Կաթողիկոսին՝ եւ նոյնպէս ուղղափառ եւ ուղղադաւան՝ եկեղեցական իշխանաւոր մի է: Ի՞նչ է ուրեմն այդ իմաստակին *կանոնաւորագոյն* եւ *օրինաւորագոյն* բան փրկուածը: Թէ որ Գաբրիէլ Վարդապետը Ռուսաստանի Հայոց մէկ վիճակին Առաջնորդ ընտրուելէն *էտք* շարադրած ու հրատարակած լինէր իւր Վարդապետարանը, մենք գիտեմք՝ այն իմաստակին ալ չգիտցածը՝ թէ *անկանոն* եւ *ապօրինաւոր* գործ կլինէր ըրածը, որ փոխանակ էջմիածնայ Կաթողիկոսին կամ Սինողոսին հրամանն առնելու՝ Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքին հրամանը ինդրէր:

Բայց թէ որ այդ Վարդապետարանին տը-

պագրութեան հրամանը առնուեր է՝ Գաբրիէլ Վարդապետին նախօրէն եւ Պեսարապիոյ վիճակին Առաջնորդ ընտրուելէն առաջ, ինչպէս որ Գ յօդուածին մէջ յայտնի ցուցուցինք, իմաստակ բանաբաղին ինչ կմնայ ըսելիք: — Զարամիա ու բանարկու մարգուն միթէ պատճառանք կպակսի երբոր ուզէ չարախօսութիւն ընել:

Առաջ ըսեր էր թէ *կանոնաւորագոյն եւ օրինաւորագոյն կիներ՝* թէ որ Վարդապետարանը քննուէր էջմիածնայ Կաթողիկոսէն ու Սիւնհոգոսէն: Այն խօսքին բնական հետեւանքը ոչ ապաքէն այս միայն պիտի լինէր որ Վարդապետարանին Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքէն քննուիլը միայն *կանոնաւոր եւ օրինաւոր* գործ եղեր է, եւ ոչ *կանոնաւորագոյն եւ օրինաւորագոյն*: Բայց զու տես մեր իմաստակին յանդուգն չարութիւնն ու զարմացիր. «Գաբրիէլ Վարդապետը, մեր եկեղեցականաց «վրայ ունեցած անմեծարանքին չնայելով «(կրսէ), հաւանականաբար (вероятно) լաւ «կհասկընար թէ էջմիածնայ Սիւնոդը կամ Կաթողիկոսը հրաման չէին տար իրեն որ իւր «քրիստոնէականը տպագրէ այնպէս՝ ինչպէս «որ եղեր է նորա գրչէն:»

Նախ ինչ ըսել կուզէ արդեօք այդ ինքնակոչ աստուածաբանը մեր եկեղեցականք ըսելովր. ընդհանրապէս *հայագրի* եկեղեցականաց համար է խօսքը թէ *միայն* Ռուսաստանի հայ եկեղեցականաց համար: Եթէ առաջինն է դիտաւորութիւնը, մէք առաջ ալ ըստ բաւականին հասկըցուցինք թէ առ եկեղեցականս ընդհանրապէս *անկեծարակ* (неуважение) ունեցողը ո՞վ է. Գաբրիէլ Վարդապետը, որ եկեղեցական եւ վարդապետ աստուածաբանութեան լինելով՝ իւր փոքրիկ մէկ գրուածքը առանց Կոստանդնուպօլսոյ սրբազան Պատրիարքին եւ Հոգեւորական Ժողովոյն հրամանին չէ ուզած տպագրել, թէ ինքը՝ յանդուգն քննաբանը, որ սոսկական եւ աշխարհական լինելով, եւ ամենայն աստուածաբանական գիտութենէ զուրկ, եւ իւր ազգին ընդհանրապէս՝ եւ մասնաւորապէս ամենայն եկեղեցականաց արհամարհող, համարձակեր է այդ բանասարկու գրուածքովը կարծեցընել թէ Հայաստանեայց եկեղեցին *երկու տեսակ* վարդապետութիւն ունի, մէկը Տաճկաստանին մէջ ընդունելի, միւսը Ռուսաստանին մէջ: Մի ար-

դեօք Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքին եւ Հոգեւորական Ժողովոյն վարդապետութիւնը հերձուածողական է եւ հերետիկոսական, եւ էջմիածնայ դաւանութիւնը միայն ուղղափառական: Տեսար հիմա այդ իմաստակին յանդուգն դատողութիւնը ուր տարաւ զինքը, կամ ինչպէս խայտառակեց իրեն չարութիւնը:

Ո՞վ տուեր է իրեն այդ իշխանութիւնն որ ըսէ եւ գրէ թէ Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքին եւ Տաճկաստանի Հայոց Հոգեւորական Ժողովոյն *ընդունելի* եղած քրիստոնէական մը՝ կրնայ *անընդունելի* լինել էջմիածնայ Կաթողիկոսին կամ Սիւնհոգոսին: Եթէ այդ իմաստակին ըսածն ընդունելի բան լինէր, ոչ ապաքէն տարակուսելի եւ կեղակարծ համարելի կիներին այն ամենայն կրօնական գրուածքներն որ Պօլսոյ Պատրիարքին կամ Պատրիարքաց հրամանաւր տպուեր են ու հետզհետէ կրտպուին. ընդ որս նաեւ այժմու Վեհ. Կաթողիկոսին գրքերը, *Խորհրդածոյքիւնի իլերայ Շնորհաց, Բարի մարդ եւ բարի ֆրիսունեայ*, եւ *Հանդիսարան ուղղափառ հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցոյ* ըսուածները, որ բոլորն ալ Պօլսոյ Պատրիարքին հրամանաւն են հոն տպուած: — Բայց ոչ. մեզի համար Հայաստանեայց եկեղեցին մի միայն է, եւ իրեն վարդապետութիւնն ամէն տեղ մի եւ նոյն է, ինչպէս յէջմիածին, նոյնպէս եւ ի Կոստանդնուպօլիս եւ յերուսաղէմ, յեգիպտոս եւ ի Հնդկաստան, եւ ամենայն տեղ՝ ուր որ էջմիածնական կամ Լուսաւորչական Հայք օրինաւոր ձեռնադրութեամբ կարգեալ եկեղեցական իշխանաւորաց կհնազանդին. եւ սոցա մէջ եթէ իրաւասութեան խնդիրներ ալ կան հարիւրաւոր տարիներէ իվեր, այն խնդիրները մեր հաւատքին հիմնական վարդապետութեանցը ամենեւին վնաս մը չունին, եւ նոցա լուծմունքը տալը՝ եւ ոչ հասարակ եկեղեցականաց գործն է, թող թէ այդ իմաստակին նման աշխարհականաց՝ յանդուգն եւ ինքնակոչ աստուածաբանից: Ապա թէ ոչ, հարկ պիտի լինէր ըսել թէ իրաւունք ունին այն *քողոքակալներն* որ իրենց հայրենի եկեղեցիէն ապստամբիլը արդարացընել ուզելով՝ կյանդրգին պնդելու թէ «Հայաստանեայց եկեղեցոյ «վարդապետութիւնը մութ եւ անօրոշ վարդապետութիւն մի է. ամէն մարդ ուզածին պէս «կհաւատայ եւ կբարոզէ, յէջմիածին ուրիշ «կերպ՝ ի Կոստանդնուպօլիս ուրիշ կերպ:»

Այս ըսողները տգէտ եւ յանդուզն բողոքական (փրօթէսթան) մարդիկ են, արդեօք մեր տգէտ եւ յանդուզն *կրիսիկոսն* եւս ինոցանէ է... Եթէ այնպէս է, մենք իրեն հետ բան չունինք, եւ ոչ նա մեզի հետ: Պօլսոյ բողոքական *Աւեսաքերին* աչքը լոյս, որ առանց թերեւս գիտնալու՝ իրեն համախոհ գործակից մը աւելի ունի Ռուսաստանի մէկ անկիւնը, թէպէտ եւ շատ խեղճ գործակից. բարով վայելէ: Մխիթարեանց ալ աչքը լոյս, որ Գաբրիէլ Վարդապետին քրիստոնէականը քննող ու անոր չհաւնող *կրիսիկոս* մը գտան՝ Խապառանձեան իմաստակին նման, լուսաւորչական Հայոց մէջ. բարով վայելեն:

Բայց մէք դարձեալ այս կարծեաց վրայ եմք թէ ճշմարիտ լուսաւորչական Հայը պէտք է աւելի ուրախանայ ասոր՝ որ այն քրիստոնէականը ոչ բողոքականաց հաճոյ եղաւ եւ ոչ պապականաց. յայտնի ապացոյց՝ որ նոցա մուր սկզբունքները համարձակ կրանդէ, եւ Հայ-

աստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները կհաստատէ, ինչպէս որ ճանչցան եւ վրկայեցին Կոստանդնուպօլսոյ սրբազան Պատրիարքը եւ իրեն հոգեւորական ժողովը: Իսկ մեր իմաստակ *կրիսիկոսին* այն քրիստոնէականին հաւնիլը կամ չհաւնիլը մէք այն ատեն բանի տեղ կղենք՝ երբոր ցուցնէ մեզի թէ ինքը կոնդակ եւ իշխանութիւն առեր է Վեհափառ Կաթողիկոսէն եւ էջմիածնայ սիւնհոդոսէն՝ ազգիս մէջ ելած եւ ելլելու աստուածաբանական գրուածոց քննութիւն ընելու եւ վճիռ տալու, *քերեսու* առ իչգոյէ իրեն չափ իմաստուն վարդապետի կամ եպիսկոպոսի եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ իրաւունքները շատագովող պաշտպանի:

Մինչեւ որ ինքը այս պաշտօնն իրօք առած լինելը ցուցնէ մեզի՝ մէք դառնամք մեր խնդրոյն, եւ յաջորդ յօդուածին մէջ տեսնեմք թէ *Կարոյիկոսին Մխիթարեանց* ըսելով ինչ կիմանամք:

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱՒԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑԻՑ

Սարտենիոյ զօրքերուն Նափոյի մտնելովը բոյր Եւրօպան շարժ ելաւ: Քանի որ Խտալիոյ հարաւային կողմերը բան տեսնողը միայն Կարիպալտին էր, եւ Սարտենիոյ տերութիւնը ոչ խօսքով եւ ոչ գործով Խտալիոյ մէջ պատանած դիպուածներուն կիսաոնուէր, Եւրօպայի տերութիւնները յայտնապէս չէին ըսել իրենց կարծիքը: Բայց երբոր Սարտենիան այժմու դիւանագիտական կանոններուն մոյիկ չընելով՝ յայտնապէս ելաւ միաբանեցաւ Կարիպալտեանց հետ, եւ Խտալական յեղափոխութեան ամեն գլխաւոր բեւերը ձեռք առաւ, իսկոյն Եւրօպայի միւս տերութեանց բերանները բացուեցաւ վրան, եւ սկսան ըսել թէ Սարտենիան այս գործովը այժմու Եւրօպական ազգաց մէջ գտնուած դաշնադրութիւններն աւրեց, իրաւունքները ուրքի տակ առաւ, եւ Նափոյի բազաւորը Ֆրանչիսկոս Բ. իրաւունք ունի (ըսին) անոր դէմ բողոքելու:

Քափուր կոմսը, որ Սարտենիոյ քաղաքականութեանը կառավարողը կհամարուի, ծերակուտին մէջ նշանաւոր ճառ մը խօսելով, ուրիշ բաներուն հետ այս ալ ըսաւ համարձակ. « Զիս կմեղադրեն որ յեղափոխութեան պաշտպան կեցեր եմ, եւ որ միշտ կուիւ ըրած եմ յեղափոխութեան դէմ: Հռոմի ու Նափոյի մէջ պատանած բաները՝ դիւանագիտութեան մէջ ընդունուած կանոններով դատել կարելի չէ... Նափոյի բազաւորը ինքն ալ խոստովանեցաւ իւր տկարութիւնը՝ երբոր առանց պատերազմելու ձգեց ելաւ մայրաքաղաքէն. անոր կառավարութիւնը մեռաւ բարոյապէս... Կարելի է թէ մեր գործողութիւնները խիստ իրաւացի մը չեն. բայց յուսամք թէ Եւրօպայի կարծիքը մեզի դէմ չեկեր: »

Տիրաւի ալ բանը այն աստիճանի հասաւ. Խտալիոյ մէջ որ Սարտենիան կրնա ազգային շարժման դէմ պիտի կենար, եւ անով բոյր Խտալիան իրեն դէմ պիտի հաներ, եւ կամ ազգին գլուխը պիտի անցներ, ու պիտի առաջնորդէր անոր մեծ նպատակին հասնելու, որ էր Խտալիոյ միութիւնը: Սարտենիան հարկաւ այս երկրորդը պիտի ընտրէր, եւ Քափուր յայտնապէս ըսաւ իւր ճառին մէջ. « Մեր ջանքն ու աշխատութիւնը այս է որ Հռոմը մայրաքաղաք ընենք Խտալիոյ քաղաւորութեանը: »

Սարտենիան այսպէս համարձակ ոչ կխօսէր եւ ոչ կըրգորէր՝ թէ որ չզիտնար թէ Գաղղիան ու Անգղիան կհաւնին իւր բռնած ճամբուն: Կերեւնայ թէ հիւսիսային տերութիւններն ալ միտք չունին Սարտենիոյ դէմ ելլելու, եւ ոչ իսկ Գերմանիան. բայց Աւստրիան հարկաւ առիք կնայի որ իւր վրէժը առնու Սարտենիայէն՝ երէ կարենայ:

Աւստրիան մեծ ջանք ունէր, կրեսն, որ Ռուսաց տերութիւնը իրեն հետ համաձայնեցընէ Խտալիոյ խնդրոյն մէջ, եւ յոյսը Վարչաւի տեսաւորութեան վրայ էր: ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՅՄՈՐ հասաւ Վարչաւ հոկտեմբերի 8-ին, երկրորդ օրն ալ Աւստրիոյ կայսրը եւ Բրուսիոյ խնամակալ իշխանը: Հոկտեմբերի 14-ին տեսաւորութիւնը վերջացաւ, բայց ինչ բանի վրայ որոշմունք եղածը յայտնի չէ, թեպէտ եւ կրկարծուի թէ Խտալիոյ գործողութեանը վրայ անշուշտ խօսք եղած է երեք քաղաւորներուն մէջ:

Սարտենիոյ քաղաւորը Վիկտոր-Էմմանուէլ մտաւ Նափոյի նոյեմբերի 7-ին: — Նափոյի բազաւորը Կալէրա տնօրէնը քաշուած՝ հոն պաշարուէր է Սարտենիոյ զօրքերէն: Այժմ Նափոյի տերութեան մէջ 55,000 զօրք ունի Սարտենիան:

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Լ Ո Ւ Ր Ե Ր .

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՅՍԵՐ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՅ

Շ Ն Ո Ր Հ Ի Ի Ն Ա Ս Տ Ո Ւ Ծ Ո Յ

Մ Ե Ք Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Դ Ր Բ ,

ԿԱՅՍՐ ԵՒ ԻՆՔՆԱԿԱԼ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՅ

ԹԱԳԱՒՈՐ ԼԵՀԱՅ, ՄԵԾ ԴՈՒԲՍ ՖԻՆԼԱՆՏԻՈՅ

ԵՒ ԱՅԼՆ, ԵՒ ԱՅԼՆ, ԵՒ ԱՅԼՆ:

« Կամք եղեն ամենակալին Աստուծոյ՝ ըստ անհասանելի իւրոցն խորհրդոց հարկանել զՄեզ իհարուած անագին, որով որբացաք խիբեցելոյ մօրէն Մերմէ իկայսրուհւոյն Աղեքսանդրայ Ֆէոտորովնայ: Յորմէ հետէ այրիացաւ յամուսնոյն իւրոյ իկայսերէն՝ յանմոռանալոյ հօրէն Մերմէ, հիւանդագին զոգցես կեայր նա ցանգ զամս բազումս, եւ իվերջին ժամանակսն ակնյայտնի ինուագել գայր տակաւ. իսկ այսօր որ 20 է հոկտեմբերի, շուրջ պատեալ իգորովական սիրելեաց, աւանդեաց զհօգին իւր զհեզն եւ զանարատ՝ լի քրիստոնէական անդորրութեամբ եւ յուսով՝ իձեռս այնորիկ որ միայն կարող է կշռել ըստ արժանւոյն զհատուցումն անձանց առաքիկեաց:

« Որք միանգամ իՄերոցդ հաւատարիմ հպատակաց որբացեն ընդ Մեզ զՄայրն Մեր սիրելի, գտցեն ընդ Մեզ եւ զմխիթարութիւն յանդրդուելին վստահութեան՝ զի յետ յաստեացս ելանելոյ վայելէ նա իյաւիտենականն եւ յանզուգական երանութեան իհայրենին ծոցի Բարձրելոյն:

« Տուեալ իծնարքոյէ-Սելօ, իքսաներորդի աւուր ամսեանն հոկտեմբերի յամի փրկութեան մերոյ հազարերորդի ութհարիւրորդի վաթսներորդի, եւ իՄերոյ թագաւորութեանս վեցերորդ ամի:

S. Կ.

Չեռնագրեալ, « Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Դ Ր . »

Ռուսաստանի միլիոնաւոր ժողովուրդները իրենք զիրենք որդի Յանչնալով ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՅՍԵՐ, գեղեցիկ սովորութեամբ վարժած են կայսերական աստուածապահ ազգատոհմին ուրախութեանցը ուրախակից եւ տրտմութեանցը ցաւակից լինել: Վերոգրեալ հրովարտակէն կիմացուի ահա նաեւ այն սուգին պատճառը՝ յոր ընկըղմեցան 70 միլիոն մարդիկ հոկտեմբերի 20-էն:

Երբոր կայսերամօր բազմամեայ տկարութիւնը քանի մը օրուան մէջ աւելի սաստկացաւ, եւ բժիշկները յոյսերնին կտրեցին, ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԱՅՍԵՐԸ փութացաւ վարշաւէն դառնալու ֆեթրպուրկ, եւ կարողացաւ իւր սիրելի մօրը վերջին օրհնութիւնն ընդունիլ միւս վսեմափառ եղբարցը եւ ազգակցացը հետ:

Հոկտեմբերի 14-ին կայսերամայրը ինքնայորդոր փափաքանօք սուրբ հաղորդութիւնը խընդ-

րեց. հինգ օրէն ետքը նորէն հաղորդուեցաւ. յետոյ օրհնեց իւր Թագապսակ որդին՝ Յգոստափառ կայսրը, որ քովը ծունկ չըբած էր, եւ կարգաւ բոլոր միւս որդիքն ու թոռունքը, անոնցմէ ետքն ալ կայսերական պալատան գլխաւոր պաշտօնատարներն ու տիկնայքը, եւս եւ սպասաւորները՝ եկան ձեռքը համբուրեցին:

Այն գիշերը առանց ցաւի հոգեվարք մը քաշեց՝ անխռով սրտիւ եւ միշտ զգաստ մտօք, իսկ առաւօտը մինչդեռ բոլոր ազգատոհմը դարձեալ չորս դին պատած էր գործանօք, աչքը փակեց աշխարհիս անցաւոր փառացը դէմ որ անդին յաւիտենական փառաւորութեան մէջ բանայ ըստ բարեպաշտ եւ բարեգործ վարուցն իւրոց, որով մեծամեծ աղէկութիւններ ըրած է կարօտելոց, եւ այն՝ խիստ շատ անգամ ճաճուկ իմարդկանէ:

Ա Ռ Հ Ա Յ Ս

«Շատ է աւուրն չար իւր.»

ՄԱՍԻՔ. ԳԼ. 2. — 34:

Ո՛հ, բաւական իսկ դատն են կեանք մահացուին,
 Եւ բաւականէն աւելի կեանք ազգային.

Անուշըրներք սո՛վ Հայեր
 Յատուածաշունչ խուրբ սէր:

Եղբարք, ով որ Հայու անուն կրկըրէ՝
 Զվիճակ Հայուն կըրել յերկնից կընքեալ է.
 Ո՛ւր եւ երթայ՝ հեա ինքեան
 Տանի զՀայ շուքն անբաժան:

Հարուստ, աղքատ, յիշեցէք մէկ ունիք հայր,
 Ու ամէնքնիդ ալ մի եւ նոյն լացաւ մայր.
 Հային ամենուդ է ծընող,
 Եւ Ազգութիւն՝ օրորող:

Հայք, ծուռ աչօք նայիք յեղբարսդ հարազատ.
 Ո՛չ նոյն բղբաչ ունիք կընիքս իճակատ.
 Ո՛չ նոյն բղբաչ բեռն իյուս
 Շարկեց Աստուած ամենուս . . .

Ի՞նչ աւելի կուզէք միմեանց կոխել վիզ.
 Ո՛ր Հայ այսօր կարէ պարծիլ բարձրավիզ.
 Ամենքնուս ալ նոյն երկաթ
 Զըջախջախեց բղղաղաթ:

Ի՞նչ աւելի կուզէք արցունք թափել տալ.
 Միթէ աչքերդ ս՛չ միշտ լեցուած են իլալ . . .
 Ի՞նչսու զկաթիւն ազգային
 Կուզէք ցընդել ձեր կըրքին:

Ի՞նչ աւելի կուզէք միմեանց տալ ցաւեր.
 Միթէ ս՛չ շատ իսկ ունիմք ցաւս, սո՛վ Հայեր.
 Ո՛ր Հայուն սիրան է անվէր.
 Ո՛ր մասն անախ ողջ հասեր:

Ի՞նչ աւելի ջանայք կոխել ըզմիմեանս.
 Զէ բաւական այսչափ ազգաց դու կոխանս.
 Օտարք իշունչդ են ինայեր,
 Դուք զայն մարէք, սո՛վ Հայեր:

Ի՞նչ աւելի աւրել միմեանց խեղճ անուն.
 Երկրիս երես մնացեր Հայունն է անուն.
 Ո՛հ, թող այլ լաւ է կորսուի,
 Բան բամբասամբ ձեր պըղծուի:

Ի՞նչ աւելի հետ էք զիրար կործանել,
 Ամէնքս աւեր, ամէնքս իհնգ եմք դարձել.
 Ով յաւերաց շինէ տուն,
 Ձրդ իմանար նա հովուն:

Հայեր, զամէնքս երկինք հաւասար է նայեր,
 Հաւասար լուծ, ամօթ եւ ցաւ է բաժներ.
 Ձի անբաժանք իրարու
 Մընամք եղբարք սիրարկու:

Իսկ ով կուզէ Հայութենէն բաժնուիլ,
 Նրման ճիւղոյն է զոր կըտրեն իյՍպրիլ.
 Չունի արմատ կըչորնայ,
 Եւ իկըրակ նետուի նայ:

ԸզՀայ արմատ Աստուած դեռ չէ չորցրնել.
 Այսչափ դարեր՝ ո՛չ, ո՛չ իզուր է խնայել.
 Մեր հողն է Դրանխտ.—Օր մը նոր
 Կըրնամք ծաղկիլ զօրաւոր:

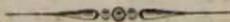
Հայեր, Հայեր. երբ կառնուք սուր անխընայ,
 Ու յարձակիք վերայ եղբօրդ Հայ առ Հայ,
 Վախցէք անգութ ձեր տապար
 Յերկնախընամ զարնէ ծառ:

Ամէն տերեւն որ թօթափէք այն ծառէն՝
 Աստուած համրեր է մէկ առ մէկ երկընքէն,
 Որդն որ ծառոյն կըկըռուի՝
 Ունի դմըշակ թըշնամի:

Երկնի Մշակէն վախցէք. — գիտէ որ կերպով
 Պիտի մեծնայ ճիւղն ու տերեւ ատենով.
 Կըրնա՛րմատ տալ տերեւին,
 Ըզքեզ փոխել դըժնիկին:

Ո՛հ, շատ են շատ հողմունք որ զմեզ են ցաներ,
 Մի Հայն Հայուն դէմ՝ գըրդուէ նոր մըրրիկներ.
 Ո՞ր մասն երկրի մընացեր
 Ուր Հայ պանդուխտ չէ լացեր: . . .

Ձէ. — Թէ ցըրուած եւս եմք յիրեարց հեռաւոր՝
 Ո՛վ Հայկազունք, լինիմք սըրտով միաւոր.
 Թէ քիչ տերեւ եմք մնացել՝
 Շատ եմք իպսակ մի հիւսել:

Հրամայեցաք տպագրել. իԹեոզոսիա, ի25 Հոկտեմբերի 1860. Գարրիէլ Վ. Այվազեան:

Իտպարանի Խալիպեան Ուսումնարանի Հայոց:

Մատրեսան Յովնանէս. *
Սեկկան Յովնանէս. *
Իսիով Յովնանէս.

ՀՆՉԵՇՏ.

Լաւրիկան Կարապետ,
Լազկան Պօղոս,
Շարովիչ Մարտիրոս.

ՀՕԹԻՆ.

Չորպեան Մանուկ. *

ՂԱՂԱՐ.

Բերդեան Նամարձում,
Իզմիրեան Յովսէփ,
Իսահակեան Մովսէս,
Փերդեան Յովնանէս,
Քուրդեան Յովնան.

ՄԵԻԹՈՓՈԼ (ԿԸՉԸԼ-ԵԱՌ).

Անեման Կարապետ. *
Կեղտակեան Մկրտիչ,
Եմնիճեան Ստեփան,
Խայնեան Սարգիս. *
Չեռնիկեան Կեորզ.

ՄԷՆՉՍԹՅՐԸ.

Անուխեան Եսայի. *

ՄՈՉՏՈՒՔ.

Ալուխեան Յակոբ. *

ՄՈՍԳՈՒԱ.

Անարխանեան Մկրտիչ. *
Բորիսեան Աղեքսանդր.
Բուրջալեան Աստուածատուր. *
Կասպարեան բժիշկ (2 օրին.) *
Խարիզեան Աղեքսանդր (2 օրինակ). *
Եզեան Նիկողայոս. *
Լազարեան ձեմարան Արեւելեան
Լեզուաց. *
Լազարեան Մինաս. *
Լոռու - Մելիքեան Յովնանէս
Դանիէլեան. *
Խաչարեան Բախշի.
Յովնանեան Յովնանէս. *
Ստեփանեան Սիբայէլ.
Քանանեան Կեորզ.

ՆԱԻԶԵԻԱՆ (նորն).

Ալանայեան Մանուկ. *
Ալանայեան Սիմէոն.
Անեմեան Մերովքե.
Կանձապետեան Թովմաս Բ.
Երուսաղեմացի Սիմէոն Մինասեան.

Չարիքեան Յովնանէս Դալիր.
Քամանեան Պօղոս.
Խազեան Խաչերես.
Խարրանեան Կեորզ.
Խարրաուխեան Կարապետ Բ.
Խաչիկեան Յարութիւն.
Խարակիւսեան Խաչատուր.
Խարակիւսեան Յովակիմ.
Խլքընեան Յակոբ.
Խոնայեան Կեորզ.
Խոնայեան Պօղոս Բ.
Կոկոյեան Մկրտիչ.
Կողպէրեան Կարապետ.
Հայրապետեան Մկրտիչ.
Մելքոնեան Գարրիէլ.
Մոզապարոնեան Մկրտիչ.
Շարնիքեան Եղիա Բ.
Շահինեան Եղիա.
Շահարեան Աղամ.
Շըրբեան Պօղոս.
Շուրապրոնեան Յարութիւն. *
Չուրապրոնեան Մերովքե.
Չուրապրոնեան Քերովքե.

Չուպուտեան Յովնան. *
Պալպանեան Կեորզ Բ.
Պալպարեան Մարտիրոս. *
Պետեան Կազարոս.
Պուով Բարսեղ Բ.
Պուով Եսիփան.
Պուով Մանուկ.
Պուով Սրապիոն Սարկաւազ.
Սարիքեան Յակոբ.
Սողիմեան Նիկողայոս Բ.
Ստեփանոսեան Պօղոս Բ.
Քարիկեան Մինաս.
Քարապետեան Յարութիւն Բ.
Քեօլիկ-Շահինեան Քաղեոս.
Տեր-Գարրիէլեան Մարտիրոս Իրպիր.
Տեր-Կարապետեան Յովնանէս
Քանանայ.

ՆԱԻԶԵԻԱՆ (նինն).

Թօճայեան Բարսեղ. *
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ.
Քանազարան Վերձուտեան.
Մաղաքեան Ստեփանոս Վ., Ա-
նայնորդ.
Չափեան Արշակ.
Սիմարանեան Կեորզ. *

ՆԻԲՈՒՑԵՎ.

Նազովայեան Թովմաս.
Պօղոսեան Ստեփան. *

ՇՈՒՇԻ.

Ժողովրդական Գրասենեակ Հայ-
ոց.
Խաչատրեան Գրիգոր. *

ՈՐԳՈՒՊԱՏ.

Անդրեաս-Բէկ Մելիք-Սողոմոնեան
և Մելիք Ստեփանեանց. *
Բեկլարեան Սարգիս.
Յովնանեանեան Ներսէս. *

ՊԱԹԱԻԻԱ.

Յարութիւնեան Յովնան.

ՊԱԹԵՍՍՈՐԱՅ.

Պու.ու.ազեան Իսահակ.
Պոյանեան Մարտիրոս. *
Պոյանեան Յարութիւն.

ՊԱՐՏԻՉԱԿ.

Խաչերեան Ա. Մ.
Խաչերեան Յովնանէս.
Տեր-Սահակեան Կարապետ.

ՊԵՏԵԱՆՍԻ.

Գագանեան Յովնանէս. *
Հոփիկեան Յովնանէս.
Սախաւեան Յովնանէս.
Սախաւեան Մարտիրոս.

ՊԸԼՅ.

Ալարմովիչ Յովնանէս:
Կասպարեան Խաչատուր.
Կրանիտեան Տօնիկ.
Սահարազեան Պօղոս.
Տեր-Կոնստանտին Կոնստ. Բ.
Տերտրեան Յակոբ.

ՊՈՒՇՈՒՇԱՆ.

Կոյուեան Անտոն.
Կոյուեան Կասպար.
Կոյուեան Խաչերես. *
Կոյուեան Լուսիկ.
Չարանեան Յովնանէս Բոմբ.
Սանրեան Յովնանէս.
Յակոբեան Յարութիւն.
Պըլլիկեան Յարութիւն.

ՌՈՄԱՆ.

Խաչիկեան Խաչերես Բոմբ. *
Չէրքեզեան Խաչիկ Փանարնիք. *
Պալասանեան Յարութիւն.

ՍՈՒՌԻՄ.

Ղօրղանեան Յովսէփ, զօրապետ. *
Փոփովեան Ստեփան.

ՍԹԱԻՐՈՓՈԼ.

Ալանայեան Ենրոն. *
Բալիկեան Գալուստ.
Բեգույեան Սատրոս Բ.
Կալանդարեան Գարրիէլ.
Խատամեան Խաչատուր.
Կարապետեան Կեորզ.
Կարապետեան Յովնանէս. *
Հայրապետեան Սիմէոն.
Ճիվելիկեան Ալեքսան. *
Սողաքեան Միքայէլ.
Շմարեան Սինաս.
Չարիքեան Քերովքե. *
Չուպուտեան Յովնանէս. *
Պալպան Արրանամ.
Պալպանեան Նամարձում.
Պատկանեան Պետրոս Բ. *
Սուրանեան Վարդան.
Տեօլիքեան Կարապետ.
Տիրացուեան Գարրիէլ.
Քարանեան Յովնանէս.

ՍԻՄՆԵՐՈՓՈԼ.

Ալեանազեան Սամուէլ. *
Չատիկեան Ստեփան.
Չաքեան Դաւիթ.
Չաքեան Լուսեղէն.
Քանազեան Սարգիս. *
Քերզեան Յակոբ.
Քիւրիանեան Յարութիւն.
Քղրքեան Սիմոն.
Քուանեան Խաչատուր.
Քօփայեան Խաչատուր.
Ճողովրդական Կարոզ.
Խանձեան Լուսեղէն.
Խարամբայեան Կեորզ.
Խարալեան Ռաֆայէլ.
Խարիպեան Լազար.
Խելակիքեան Աւետիք.
Խոնապարոնեան Մելիքեան.
Խորասանեան Սարգիս.
Շիկոյեան Գարրիէլ.
Շիկոյեան Յովնանէս.
Կուսիկեան Աստուածատուր.
Ճեանեան Կեորզ Բ.
Ճեփիքեան Կարապետ.
Մամիկոնեան Կարապետ.
Մերերիզեան Կարապետ.
Մուլա-Խաչատուրեան Գարրիէլ.
Նալպետեան Սարգիս.
Շահիպեան Յովակիմ.
Շահիպեան Յովնանէս. *
Ոտոցեան Մկրտիչ.
Չրախանեան Յովակիմ. *
Պու.մենքայ Տիկիւն.
Պոյանեան Յակոբ.
Սանարձեան Գրիգոր.
Սելիկեան Կեորզ.
Սոխուրեան Կարապետ.
Սուրեան Կարապետ.
Տեր-Մկրտչեան Մանուկ.
Տեօլիքեան Գրիգոր.
Տոպիկեան Վարդերես. *
Տոտիկեան Աւետիք.
Տոտիկեան Յարութիւն.
Քեարեան Թորոս.

ՄԱԻՉԱՆԱ.
Մեքեան Գարրիէլ. *
ՏԳԻԻԱ.
Արեզեան.
Կիտարեան Կեորզ. *
Կամարձակ Ազատականաց. *

Չոնարեան Կարապետ. *
Ենփիանեան Նամարձում. *
Խաչարեան Աստուածատուր.
Կարապետ Վարժապետ Բէլա-
խեանց, Եզիպուացի. *
Չախվարեան Կեորզ.
Մելքոնեան Գարրիէլ. *
Մուրատեան Գարեգին.
Շահրուաղեան Դաւիթ. *
Շիրմազանեան Վարդան.
Վարձանեան Յովնանէս. *

ՓԱՐԻՉ.

Արամեան ճանիկ.
Արքիւն-Պէլ Եղբարք.
Լորիս-Մելիքեան Արանաս. *
Քիւսիպեան Յովնանէս.
Մանանեան Միքայէլ. *
Քարավազեան Ռոզա Տիկիւն. *

ՓԵԹՐՈՒՐԿ.

Բուդաղեան Մովսէս. *
Գրիգորեան Ստեփան. *
Դելանեան Յովնանէս.
Եզեան Կարապետ. *
Իզմիրեան Յովսէփ. *
Լազարեան Աղա Խաչատուր. *
Խերդիկեան Ստեփան.
Քուրապետեան Աղեքսանդր.
Պատկանեան Քերովքե.
Սարգսեան Գ. *

ՓՈԹԻ.

Տեր-Շմառնեան Նիկողայոս (2 օրին.) *.

ՔԻՇՆԵԻ.

Անուշեան Կարապետ.
Բեկնազարեան Յովնանէս Վ.
Կոյուեան Կարապետ.
Մուրատեան Կարապետ.
Յովնանեան Աւետիս.
Ռարփայեան Աստուածատուր.

ՕՏԵՍՍԱ.

Ազատեան Սարգիս. *
Լազարէր գաղղիացի. *
Խաչաճեան Սարգիս.
Խասապեան Խաչատուր. *
Կիւլպիկեան Մկրտիչ.
Պալատաղեան Յովնանէս.
Պօղոսեան Ստեփան.
Քրրմեան Եղիա. *

ՕՐԹԱԲԻՕՅ.

Ալեանազեան Խաչիկ.
Նորիկեան Հաճի Կոնս.
Սինանեան Գրիգոր.

ՕՐԸԵՅ.

Քչլալեան Մարտիրոս Բ.
Յոքչանեան Նիկողայոս.

ՕՐՊԱՉՈՐ.

Ալեանազեան Գարրիէլ. *
Արապեան Յարութիւն. *
Իրոճեան Գրիգոր. *
Խորդեան Կարապետ. *
Մանուրձեան Յովնանէս Բ.
Մղտեան Յակոբ.
Նալպետեան Ստեփանոս.
Պու.ու.ազեան Ռաֆայէլ. *
Սիմեոնարեան Սիմոն. *
Սիմեոնարեան Փանոս. *
Տապախեան Յովսէփ.

ՅՈՒՇՆԱՆ.

Շանուկեան Գրիգոր. *

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Այցելութիւն Առաջնորդին իվիճակն Նախիջեւանի. 169	5. Հայութիւն եւ Մխիթարեանց կարօղիկութիւնը..... 179
2. Թուղթ Վանանայ Արշարունոյ (Հ. Միքայելի վարդապետի Չամչեան)..... 172	6. Տեսութիւն արտաքին քաղաքական անցից..... 181
3. Աքաղաղներու կռիւ..... 176	7. Ներքին լուրեր..... 182
4. Նամակ առ խմբագիրս..... 177	8. Առ Հայս.—Քերթուած..... 183

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

ԱԺՏԷՐՈՒՄ, Պ. Ստեփան Գալստեան ձանրմեանց.
 ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՄ, Պ. Գէորգ Եուսուֆեան.
 ԳՐԻԳՐՈՒԹՅՈՒՆ, Կարապետ Քահ. Մերձանեան.
 ԵՍՇ ՄՈՒՏԱՒՈՅ, Սէրտար Սողոմոն Իրանխօլեանց.
 ԵՐԵՒԱՆ, Պ. Նիկողայոս Խայթմազեան.
 ԵՌՊՍՏՈՐՈՒՄ, Պ. Միքայէլ Մուրատեան.
 ԶՄԻՒՆՆԻՄ, Պ. Ղուկաս Պալազարեան.
 ԹԷՈՒԴՈՍԻՄ, Գրասենեակ Խալիպեան Ուսումնարանին.
 ԽՍՐԱՍՈՒ, Պ. Մելքոն Իշխանեան.
 ԿԵՐՁ, Յովհաննէս Մանուէլեան Մերկեանեանց.
 ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԹՅՈՒՆ, Պ. Ս. Ք. Էլիկիզէլեանց.
 ՂԶԼՍՐ, Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց.
 ՄԵԼԻՓՈՓՈՒ, Պ. Մկրտիչ Գէորգապեան.
 ՄԷՆՉՍԹՐ, Պ. Եսայի Անուխեան.
 ՄՈՍԿՈՒՄ, Մսեր Մագիստրոս Մսերեանց.
 ՆԱԽԻՋԵՒՄ, Պ. Եպիփան Պոպով.
 ՆԻԿՈՄԻԴԻՄ, Թանգարան Վերձանութեան.
 ՊԱԹԱՒԻՄ ԵՒ ՃԱԻՄ, Պ. Գրիգոր Նահապետեան.
 ՊԵՐՏՆԱՆՍՔ, Պ. Յովհաննէս տէ Հոփիկեան.
 ՊՈԹՈՒՇՄ, Պ. Յակոբ Մանուկեան.
 ՍՊԱԻՐՈՓՈՒ, Պ. Գէորգ Կարապետեանց.
 ՍԻՄՅԵՐՈՓՈՒ, Պ. Գրիգոր Տէօլլէթեան.
 ՎԵՆՆԱ, Պ. Նիկողայոս Մարգարեան.
 ՏՐԱՊԵՉՈՆ, Պ. Խաչատուր Էլմասեան.
 ՏՓԻՒՄ, Ստեփանոս Քահ. Մանտիկեանց.
 ՓԱՐԻՉ, Պ. ձանիկ Արամեան.
 ՓԵԹՐՈՒՆԻՅ, Պ. Մովսէս Բուրաղեանց.
 ՔԻՇՆԵՒ, Ստեփան Քահ. Ամասեանց.
 ՕՏԵՍՍԱ, Յովհաննէս Քահ. Թաթսիզեանց.
 ՕՐՊԱԶԱՐ, Պ. Պետրոս Շահիկեան.

ԳԻՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ցարեկան զին ընկերագրութեան լոյ հայերէն մասինն՝ կանխիկ հասուցանելի, հանդերձ ծախսի հանապարհին,	բուպի արծարի 6,	արե՛քրանք 24:
Ցարեկան զին լոյ ռուսերէն եւ գաղղիարէն մասինն	» » 4,	» » 16:
Ցարեկան զին հայերէն եւ գաղղիարէն մասինն	» » 8,	» » 32:
Գին միոյ տեսակի	» » 1,	» » 4: